

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

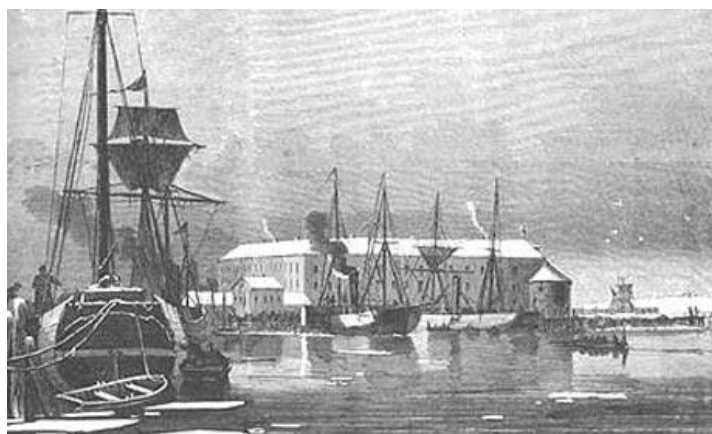
Se stedhenvisninger markeret med Gult på Landkort [klik her](#)

Sønderborg Kjøbstad paa Alsen har en lang krum stejl ujevn Gade, da Staden ligger skraae paa en Bakke. Nogle faa Huse ere nye og kjønne, men de fleste ere gamle og uanseelige, især de i de mindre Gader og med Karnapper forsynede, utallige ere de mange Boutiqver og Handlende, thi Sejllads og Tilførsel er her betydelig, da de omsætte Vahrene, som her indskibes udenrigs fra, til andre Kjøbstæder, især i Fyen og Sjælland. Sønderborgerne sælge gjerne for samme, undertiden for lettere Priis end Flensborgerne, men det synes at denne lille Bye har alt for stor Mængde af Kjøb og Handelsmænd, hvoriblandt dog nogle skal være formuende og eje selv Skibe, der bringer Vahre hjem fra første Haand.

Sønderborg 1657

Kirken er af maadelig Størrelse, just ikke smuk, med et lidet Spiir, men godt vedligeholdt. Havne er fortreffelig og berømt for sin Sikkerhed. Paa begge Skibsbroerne, der ere udbyggede langt i Sundet, fordi store Skibe desto bedre kunne ligge til, ere anvendte store hensigtsmæssige Bekostninger, og der er daglig en Vrimmel af Mennesker, da idelige Beskæftigelser ved Søefarten kalde dem til Skibsbroerne, og Driftighed erfarer allevegne

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Slottet, en massiv colossalsk Bygning, giver Staden nogen Anseelse, det er 4 store Fløje af 3 Stokværk, med 4 runde Taarne udvendig, der ligger omringet af Vand samt Rudera af gamle Mure og Volde. I den forreste Slotsgaard talte jeg 15 Fag Vinduer paa Tværbygningen, der laae meget Tømmer, ventelig bestemt til Slottes Reparation, men at der ikke var nogen Færsel, viste det meget Græs som fandtes paa Steenbroen indvendig. Sundet gaaer tæt op til Slotsmurene, og disse, saavel som selve Bygningerne, ere opførte saa de trodse Tiden Magt og staae ganske lodrette endnu. At det er meget gammelt viser Historien, thi allerede i 1253 blev Slottet indtaget af Christoffer 1. Her sad Christian den 2den i næsten 17 Aar som Statsfange til 1549 i et rundt Taarn paa Slottes østlige Side, der nu er afbrudt. Paa Slottet er et smukt Capel med mange kostbare fyrstelige ornamenter, og tillige de fyrstelige Arve Begravelser af det hertugelige Huus, hvor der ere Marmor, Alabast og mange Prægtigheder, Mindesmærke om at Fyrster ogsaa ere lødelige. Men indvendig i de andre Værelser sagde man mig at der ikke var noget af stor Betydning.

Sønderborg slot 1750

Her er et got Hospital, en smuk Raadstue med Spiir, 1 Borgmestere og 5 Raadmænd, en god Skole, som har Rektor, Kantor og flere Underlærere. Her ere 4 Vindsmøller, og udenfor den ved Jørgensborg ere 2 smaa Søer eller Damme, samt en smuk Promenade oven om Staden, hvorfra man kan see alle Gaderne, de kjønne Haver, Sundet, endeel af Schlesvig og Holsten, de mange Skibe og beg ved højere, en Cirkel af Skove som indkredser Øjeskuet. Folkene ere høflige og tjensteagtige, men Handelssand besjæler ?, da de intet Agerbrug har uden den jord de leje af paagrænsende Bønder, saa at Professionister her kan og vil passe Værkstædet.

Alsen (Als) er et Paradis, og Kjøbstæderne der, **Sønderborg, Nordborg** og Slottet **Augustenborg** ligge i skjønne romantiske Egne. Bakker Dale, Buskadser, Skove, Enge, Kornmarker, pyntelige Landsbyer, levende Gjærder, herligt Qvæg, Havbugter, Landtunger, Fjorde, Fiskerie, Almuens Driftighed og raske Udseende, Skibe større og mindre, Fiskere, Professionister, Agerdyrkere ja meget mere ere sande Seeværdigheder paa denne skjønne Øe, der har Skikkelse som en Padde eller Frøe, naar man forestiller sig dens Beliggenhed omkring Kysterne af Sundevit.

Sønderborg har 512 Huse og Gaarde samt omtrent 3000 Indvaanere unge og gamle, hvoriblandt ere 112 Professionister, 14 Brændeviinsbrændere, som sende en stor Deel Liqveurer til Norge og Sverrig. Læge

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Anstalter og Apotheqviet er i god Stand, 4 Vægttere haves her, men ingen Lygter om Aftenen paa Gaden. Posthuset og Stadt Hamburg ere Gjæstgivergaarde som bør anbefales, desuden er her Klub, Viinhuse og Spiseqvarterer for Indvaanere og Fremmede, her ere 3 Læseselskaber, der indeholde alt nyt i Litteraturen. Her er og et Kompagnie for Kræmmerne, et lignede for Skipperne, hvilke sidste allerede er stiftet 1681, en confirmeret Havne Instrux, og andre gode Borgerlige Indretninger for at vedligeholde en nøje Orden i alle Ting.

Als 1780

Her var en Konstner Nissen, Juvelerer og Mekanikus, som nu er bortflyttet, hans matematiske Instrumenter blive anseete af Krazenstein, Abildgaard og Bugge, vel saa gode som de udenlandske i Henseende til Ziirlighed og Nøjagtighed. Manufacturer ere her ingen af, thi alle have Beskæftigelse ved Søefart og handel.

Her ere 2 Fattiges Boliger, indrettede til flere nødlidende Borgere, og et privilegeret Lombord oprettet 1740 at Skydeselskab, et Billard, Lotterie Collection o. s. v. til Gavn, Fornøjelse og Adspredelse. Her er at stort prægtigt Pakhuus. Værdien af de udførte Vahre for et Aar beløb sig efter Toldlisterne til 312130 Rd, Sp, Cr.

Jeg kunne nu faae nok at skrive om Alsen, naar jeg vilde af copiere et Skrivt, der handler om dette i de mindste Dele, men jeg anfører blot hvad jeg har seet i Forbindelse med den Underretning, som Hr. Provst

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Fangel har havt den Godhed at tilsende mig. Alsen er 3 - 4 Miil lang oh 3/4 Miil breed, der ere 14 Sogne i alt paa Øen, men nogle høre under Hertugen af Augustenborg. Jordbunden er meget frugtbar paa Korn, Klover, Havefrugter o. s. v. men Hvede er dog den ubetydeligste Sædeart som dyrkes. Og denne Øe har bestandig været et Tvistens Æble imellem Kongen og Hertugen, allerede i det 13de Aarhundrede taler Historien om Seeværdigheder, og siden efter videre. Landet har 2 store Indbugter af Havet, den ene ved **Rekkenis (Kregnæshøj?)** som næsten er en omflydt Øe og kun hænger sammen med Alsen ved en saare smal Jordstrimmel, den anden ved **Ulkebøl Kirke**, hvorfra en Havviig eller smal Fjord løber op til **Augustenborg**, men ellers er der og en Fjord paa Landets nordlige Side ved **Øxbøl Kirke (Oksbøl)**, der gaar ind i mange Viige, Bugter og Tunger, skjönt ikke af nogen betydelig Størrelse.

Nordborg er kun en Flekke, men større, smukkere og mere folkerig end mangen er Sjællands Kjøbstad, den ligger ved en lille Søe, der formedelst 2 smaa Strømme har Forbindelse med Stranden. Her er en lang temmelig lige Hovedgade og forbi Kirken en krum ogsaa lang Gade, de øvrige ere Smaastræder. Kirken er ikke stor men ret kjøn med et lidet Spiir, og ligger i Enden af Byen. Indvaanerne drive nogen Handel, men nære sig ellers ved Agerdyrkning og Haandværker, Havnen ligger en Fjerdingsvej fra Byen og kaldes **Dywig**. Formedelst Ildsvaade 1792, da det meste af Byen blev lagt i aske, ere nu mange nye og vel opbyggede Huse. Omegenen er ganske smuk, endskjönt Jordarten er sandig og just ej saa frugtbar som paa Landets andre Egne.

Nordborg Slot ligger midt i en Søe, hat tilforn havt et højt prægtigt Spiir med 4 mindre Taarne omkring sig. Dette slot er det ældste i Riget og allerede omtales i Historien i 11te Aarhundrede og er bygt af Svend Grathe. Erik Glippinge og Waldemar havde her siddet i Arrest som Statsfanger. Det har siden været fyrstelig Residense og derefter Amtmandsbolig. 1765 blev det solgt af Kongen, og Enkehertuginde af Glücksborg boede der. Spiiret og den øverste Etage er nu nedtaget, men dog er det Hele seeværdigt formedelst de endnu overblevne Levninger og Ruiner fra Oldtiden, da baade Krig, Ild og Tiden have gjort meget i denne faste Borgs Ødelæggelse. I Kapellets Begravelse hvile endeel Fyrstelige Liig af Huset Nordborg.

Nordborg Slot

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Augustenborg, Hertugens Residense, en lille Miil fra Sønderborg, hvortil Vejen er behagelig ved forskellige afvekslende Udsigter, Slottet er meget udpyntet og der er gjort i de senere Tider mange fortræffelige Indretninger, Haven er fyrstelig og prægtig, bag ved en stor Skov med adskillige Alleer og Fodstier, og endeel andre herlige Promenader og Behageligheder for Sandserne. Lige for Slottet er en liden Bye eller Flekke af samme Navn, som er beboet af en 60 - 70 Familier, der tildeels ere fyrstelige Hofbetjentere eller Professionister, denne Flekkes Gader, Huse og Haver ere pyntelige og ordentlige, og der tilbygges aarligen mere, da Handelen der ogsaa har Indflydelse paa Næringsvejene, eftersom den ligger i Nærheden af Stranden. Indvaanerne have ingen Kirke, men søge Gudstjenesten i Slottes smukke Kapel.

Hertugen ejer altsaa følgende Godser paa Alsen og Sundevit, nemlig: Augustenborg, Evelgunde, Gunstrup, Gammelgaard, Rumothshoff, over disse Godser er beskikket en fyrstelig Dommer: Gravenstein, Auenbolgaard, Kielstrup og Arup. disse 4 Godser bestyres af en Ober Inspektør, 2de af disse første store Gaarde er en Foræring af Kong Friderik 5te til Hertugen 1756.

Paa Alsen dyrkes foruden Kornarterne ogsaa endeel Hamp og meget Hør, hvortil Jorden er ganske passende. Paa den vestre Ende af Landet gives slet og sandig Jordart, især i Nordborg Sogn paa nogle Steder, hvor der endog voxer Lyngbuske. **Holm**, en Landsbye, som bestaaer af 39 Vohl, saavel som Pöhl og Mehls have endeel slette og maadeligt Jorder. Men disse undtagne, saa har det øvrige af Landet fortreffelige Agre og Enge, lige saa yndige i Beliggenheden som fordelagtige i Frugtbarhed, og Frugttræers Plantning, Podning og Opelskning er en Yndlings Beskæftigelse for de fleste. De Kongelige Skove i Nordborgs Amt især, som for det meste ere plantede Radeviis, ere i en ypperlig Stand. Jægermesteren har store Fortienester af Forstvæsenets gode Fremgang, og disse Skove holdes stærk fredede, saa at den unge Buskadse kan opvoxte til store Træer, da der af de ældre aarlig udvises, hugges og sælges endeel. Tørve Jorden æltes og stryges her i Former, hvorved meget spares, oh Ildebrændselet bliver bedre til sin Hensigt. Teglsteen burde her frembringes, men Mangel paa Brændemateriaier har hidtil ikke frembragt Fabriker dertil.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Paa det hertugelige Gods ere Bønderne Fæstere, paa det Kongelige for det meeste Selvejere og udskiftede, deres Marker ere godt indhegnede og Gaarderne smukt og troefast byggede, Fiskeriet drives ikke synderligt, endskjøndt der er den bedste Lejlighed dertil i Stranden, Fjordene og de 5 store stærke Søer, da anden Beskæftigelse hindre Almuen. Tilforn har her været endeel Oldsager af Gravhøje og Offersteder, men nu siden Fælledskabers Ophævelse ere nogle af disse Høje bragte under Ploven, og Stenene søges med Begjærlighed til Diger, Sluser, Ledstolper, Fodsteen o. s. v.

Bønderne ere vel ansatte i Plove paa Alsen, men i Nordborg Amt betale de noget vist til Kongens Kasse af hver Gaard efter Tønde Land, da alt er opmaalt paa Kongelig Bekostning, og Præsternes Tiende ydes i fastsat Korn det ene Aar som det andet. En Gaard eller Boel kan have omtrent 40 Td. Land. De forhen værende Kongelige Pogningsgaarde ere nedlagde og inddeelte i Parceller, derved ophørte Hoveriet og Velstanden iblandt Almuen er særdeles tiltaget, men tillige ogsaa Luxus, thi Udførselen af Landets Korn, Smør og Heste, indbringer mange Penge. Qvinderne sælge megen hjemmegjort Alenkram, (da der næsten i hvert Boel er en Væverstoel) som udføres især til Island, med betydelig Fordel. Nogle oeconomiske Forbedringer, især med Tærsker og Hakkelse Maskiner, ere vel begyndte men ikke almindelige. Mærgelen, hvoraf Landet har Overflod, lade de fleste ligge ubenyttet, thi der er ingen Mangel paa Gjødning, og Jorden er god, men dog paa de sandige Marker ved Nordborg vilde Mærgelen vise ønskelig Virkning.

Endeel fremmede Tjenestefolk søge her Plads, især jyske Tærskere og andre, fordi Lønnen og Føden begge ere gode, og man behøver mange Folk til den her driftige Agerdyrkning.

Præstegaardene ere gode, smukke og store, den i Hagenoerd er skjenket, uden al Betaling, til alle Eftermændene af Provst Wegerslew, tæt ved Hagenberg Mølle paa **Svenstup Kirkegaard**, ved Igen og Sørup gives skønne Situationer og en saare afvejlende behagelig Udsigt. Vejen overalt i Landet ere meget vel istandsatte og Befordringen rask med skønne Heste og Vogne.

Mummark (Mommærk) er det yderste Sted paa Øen, her er Færgeløbet over til Ærøe, hvis Frastand er 3 Mile. Taalmodighed er en af de Egenskaber en Rejsende bør have, jeg erfarede dette atter her, da jeg skulde have en Baad til Overfarten. Længe varede det inden Færgefolkene bleve færdige, og da det var næsten Havblik, saa spaarede jeg mig kun en langsom Sejllads med Aarer, da Sejlene ikke kunde bruges. Saa smuk som Alsen er, saa vilde jeg dog ikke boe der - hvorfor? ja det skal jeg sige en anden Gang.

Sejlladsen fra Alsen til Ærøe var saare langsom, thi de 3 Baadsmænd matte bestandig roe, vel prøvede vi andre Passagerer at tage fat paa Aaren, men ubevant Arbejde lykkes sjelden, dog havde vi en Holsteensk Bonde med, som forstod sig noget paa at roe, men Jøden og Hans Donna enten hun var hans Kone, Søster, Kousine eller andet deslige . veed jeg ikke, tvende Haandværkssvende, en Jæger og jeg, kunne ikke hjælpe de svedige Baadsmænd noget af Betydenhed, da vi med vor bedste Villie ikke vidste at regjere og ret behandle de store Aarer. Vi skulde have noget at tale om og efter forskellige Afvexlinger, faldt Samtalen paa Hexer og Troldom, jeg hørte mange snorrige Ting, og følte mig i Tankerne, i Kjøge Huuskors Dage. Jeg tog endelig til Gjenmæle, og indvendte hvad min Overbevisning tilsagde mig, men Selskabet var saa høflig ikke at modsige mig, kun smaasmilede - Beviis nok, at Troen på mit Udsagn var kun vaklende. I gamle dage siger Historien os her i Landet meget om Hexernes Skjebne - men det er mere end Underligt, at der i de nyere Tider endnu brændes Hexe, som f. Ex. i Sevilla den 7de November 1781, blev et Fruentimmer anklaget for at have Samqvem med Fanden, og blev levende brændt, denne Ulykkelige var ung og smuk, og

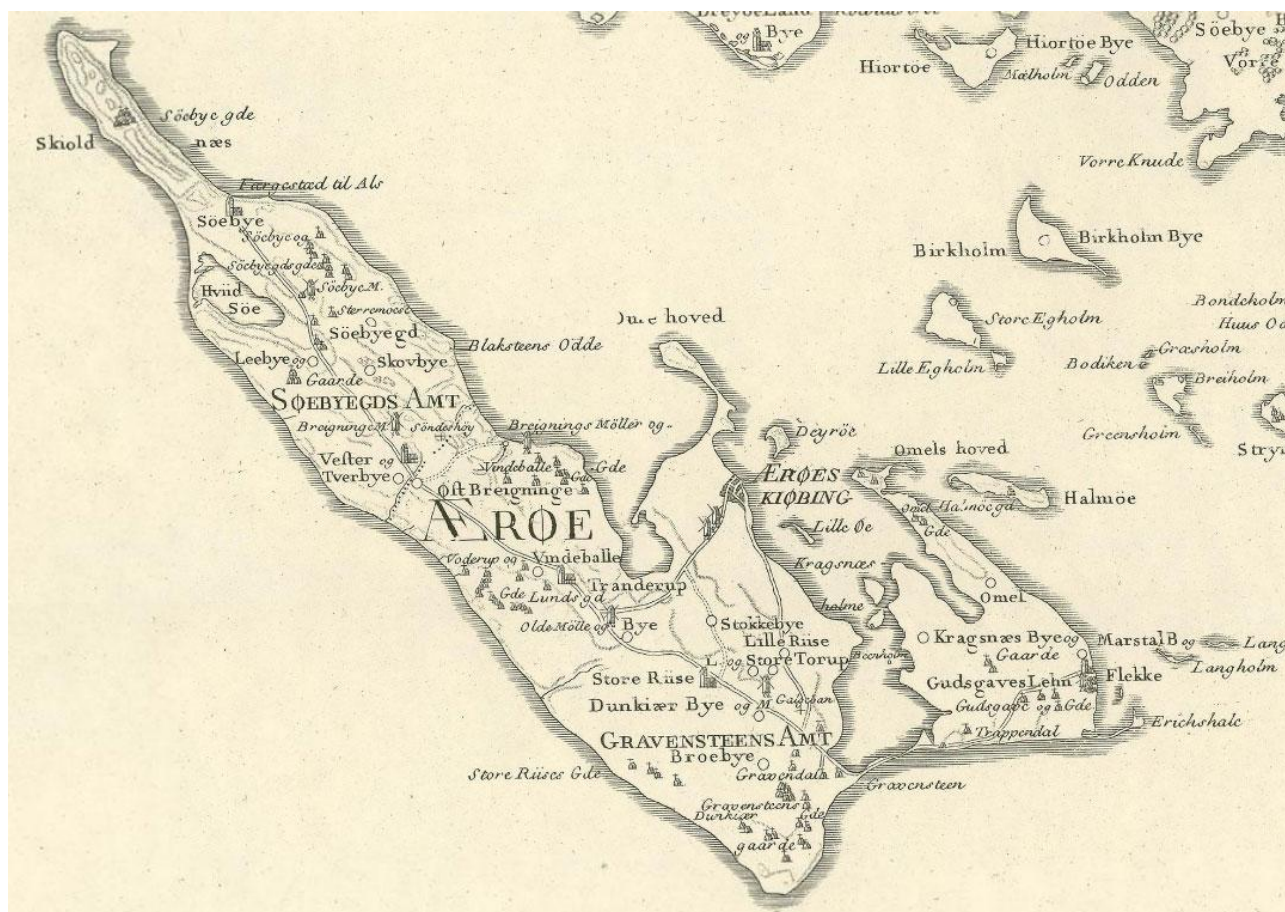
L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

for at forfine Grusomheden, lod Inquisitionen skjære Næsen af hende et par Timer før Henrettelsen, fordi hendes Skabnings Yndigheder ikke skulde opvække Medlidenhed og Ynk hos Tilskuerne.

Omsider kunde vi bruge Sejlene, og da gik det hurtigere, dog vare vi næsten en Dag om denne 3 Miiles Sejlads, og kom lykkelig til Ærøe.

Søbye paa Ærøe, hvor Færgegard, overfor ud imod Fyen ligger en lang smal Odde af Landet, og fra dens yderste Spidse til Graaesten er Øens Længde $3\frac{1}{2}$ Miil, men Bredden er forskjellig $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{3}{4}$ Miil. Gudsgaves Lehn, hvor Marstal ligger, hænger sammen med en smal Strimmel, kun et lille Steenkast bred, til det øvrige af Øen. Fra Søbye rejser man og seer Stranden paa begge Sider forbi en stor Søe paa højre Haand, som ventelig kunde udgraves, (*Denne Hvidsøe erfarer jeg nu siden at være tildeels udgravet og bragt under Ploven henved 40 Tdr. Land, som Præsten Hr. Monrad har anvendt stor Flid og Bekostning paa.*) videre igjennem Bregninge og Windebolle, Tranderup til Ærøeskjøbing, der gjør Landet atter en spids Hjertedannet Odde ud imod Drejøe, hvorved Staden faaer en god Havn, frie for flere Vinde.

Ærøe 1780

Min Rejse Compagnon, den Holstenske Bonde, forlod mig her og drog til Ærøeskjøbing, hvor han havde Forretninger. I hans Selskab paa Vandet og siden havde jeg megen Fornøjelse, da han besad Kundskab, Erfarenhed og en aaben Karakter. Han viste mig iblandt andre Ting i sin Brevtaske, ogsaa hans Fæste Contract paa sin Gaard, hvoraf jeg med hans Tilladelse udtegnede nogle Data, for at sammenligne dem siden med vore sællandsle Bønders Fæstebreve, og da jeg ved min Hjemkomst erfarede og læser hos

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Niemann i hans Miscellaneen, histor. storist und oeconom. Junhalts, Leipzig 1800, at saadanne Poktkontrakter gives flere Steder paa de holsteenske Godser, saa gjør jeg hellere et blot Udtog her af samme end at fremsætte mine egne, der maaskee i saadan Skynding vare noget uordentlige, men saameget er vist, at disse stemme overens i de allervigtigste Ting med det skrevne, som jeg faae hos bemeldte Bonde."H. M. overlader Gaarden N. N. i Schwonsen, bestaaende af 55 Tønder Land udi 6 Aar som Forpagtning, imod at svare 110 Rd. arlig Spec. Mynt, desuden leverer han 2 Gjæs, 4 Ænder, 8 Høns, 1 Tønde Humlehaver og lader spinde 8 Pund Garn. Inventarium af Creature, Heste o. s. v. levers ham og han igjen afleverer i lige god Stand ved Fratrædelsen. Hele Marken er indhegnet med Grøfter og Diger, samt inddeelt i 9 Lodder, hvoraf de 4 besaaes, de forefindende Steen og Buskadse maae af Pagteren bortryddes og de indvendige Mellemgrøfter opgraves paa hans Bekostning. Ved Fratrædelsen maae der være levende Hegn paa de udvendige Diger og ellers alle Grøfterne forsvarlige overalt oprensede, Høe eller Halm maae fra Gaarden ikke bortsælges eller bortgives.

Hele Gaarden vedligeholdes med Tag og Fag af Pagteren selv, saa derover kan tages aarligt Syn, men skulle store Reparationer foretages, anlediget af Huuslængdernes Omstyrtning ved Storm eller Ildsvaade, da tilkommer Herskabet at istandsætte samme. Pagteren forretter aarlig 8 Spænd og 26 Gangdage uden Betaling, og i Særdeleshed i Pløje og Høste Tiden sender nødvendige Heste til Ploven og Folk til Arbejdet. Han forretter det befalede Arbejde ved Kirken, Skolen og Landevejene, sender de fornødne Forspands Heste efter sin Tour til Statens Tjeneste. Han maae igen udenfor Godset tage i sin Tjeneste med mindre han dertil har Tilladelse, men om Herskabet forlanger hans Søn eller Karl i Tjeneste paa Gaarden maae han heller ikke nægte det. Han er forpligtet til at lade sit Korn male paa N. N. Mølle. Paa Jagtdagene maae han sende Herskabet efter Tilsigelse 2 Mand til at klappe.

Pagteren erholder den fornødne Tørv udvist aarlig, som han selv lader grave og hjemføre. Opfylder han disse Vilkaar, da kan han vente at faae Gaarden igjen til nye Forpagtning efter de udløbne 6 Aar, eller og hans Børn efter ham, saafremt de blive de Højstbydende ved Auctionen derover, men forsømmer han nogle af de her opgivne Vilkaar, eller fører et uordentligt Huus hjemme og i Marken, eller er stridig imod Herskabets Befalinger, saa kan han vente at blive bortjaget og desuden underkastet lovlig Tiltale.

Som Inventarium overleveres ham ved Gaarden: 8 Køer, 6 Heste, 2 Sviin, 1 Par Gjæs, 2 beslagne Vogne, Seeletøj og Reeb til 6 Heste, 2 Harver, i krog Plov, 1 Par Trillebøre, 4 Grebe, Øre, Hakke, Spade, Høetyve, Leer og andet mere Gaardsredskab, Bryggerkjedel, Messingkjedel, Ølltønder, Dejgtrug, Solde o. s. v., 2 gode Plove med alt Tilbehør, 2 Udsenge til Folkene o. s. v. hvilket alt stykkeviis er specificeret og taxeret af uvillige Mænd til en vis Summa og paa lige maade skal igjen Afleveringen af Pagteren efter de 6 Aars Forløb nøje foretages."

Paa andre schleswig holsteenske Godser ere Bøndergaardene overdragne til Almuen imod visse Arbejdsdage ugentlig eller til andre bestemte Tider, saaledes paa Putlosder tilhører Grev Platen, maae en Bonde gjøre om Foraaret 4 Pløjedage, om Sommeren i 4 dage udkjøre Gjødning, høste og bjerge Høe i 4 Dage, Efteraaret atter pløje 4 Dage, kjøre Tørv hjem og Korn bort til Staden i 7 Dage, desforuden gjøre en Dags Rejse med Heste og Vogn til nærmeste Kjøbstæd, endvidere i Høe og Kornhøsten levere Mandskab til 8 Gangdage, og i Afgift betale han foruden dette aarlig 550Mk. Sølvmonnt, der efter danske penge er meer end 180 Rd. Bonden skal selv vedligeholde Gaarden i alle dens Dele, saa at den kan synes hver Majdag, han

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

skal plante visse Træer aarlig, skal lade sit Korn male paa en bestemt Mølle, skal afgive Folk til Klappejagten naar den foretages, skal pløje og indhegne sine Kolbler efter en vis Orden, med andre Forbindeligheder.

Bønderne paa det adelige Gods Testorff have næsten samme Conditioner, dog ere Afgivterne i Penge ikke just saa høje som ovenanførte, men Smaaredsel og Leverancer af Æg, Høns, Smør o. s. v. er vel saa betydelig.

Bønderne i Veschdorph tilhørende Godset Lehensahn, ere ogsaa paalagte mange store Udgivter af deres Gaarde i flere Henseender foruden flere andre, lige Vilkaar undergivne i Hertugdømmene, som jeg kunde fremføre, men ovenstaaende 5 Exempler maa være nok til Overvejelse for Statistikere.

Nu maatte man spørge: - Kunde vel vore Sællandske Bønder taale saadan Afgift? Kunde en Bonde, der har 55 Tønder Land her i Egnene, udrede alle saadanne Forbindtligheder og endda have noget tilovers til Føde, Skatter og Underholdning for Kone og Børn? De fleste vil svare: det er umueligt - ja ganske rigtig, under nærværende Forfatning er det umueligt, - men man tillade mig nogle Yttringer over dette Emne: den Sællandske Jord er i Almindelighed god, leermuldet og frugtbar, en Gaard har undertiden mindre end halvtredsindstyve Tønder Land - men mange Gaarde har ogsaa langt større Areal - Jorden drives ikke her, som i Hertugdømmene, til den Fuldkommenhed som den kunde, Bonden her bortsover eller bortdøser saa mangen en Time, og lever for overflødig i Henseende til Suul, Øl og Brændeviin, den Schlesvig holsteenske Bonde tærske som oftest flere Timer ved Lys hver Aften, han gjør sig al mulig Umage paa sin Jords Dyrkning og Forbedring til god Afgrøde, endskjøndt den mange Steder er sandig og kun frugtbar i sig selv, men bliver frugtbar ved retskaffen og hensigtsmæssig Behandling. Han lever tarvelig for at mætte og styrke sig til nyt Arbejde, men Flæsk og Suul er ingen nødvendig daglig Spise for ham, og han ved at kunne undvære stærke Drikke, naar han skulde borge for at nyde den.

Hvor mange Dage og Penge bortsvinder derimod for den sællandske Bonde? - han skal f. Ex. til Bryllup, som vedvarer paa sine Steder i 3 Dage, Barselgilder i 2, og Begravelse i 1., der drikkes utroeligt Brændeviin, Værten maae gjøre efter Skik og Brug, den maae anskaffe Mad og Drikkevare meer end til Nødtørft, da han haaber at nyde godt igjen hos sin Naboe naar han skal gjøre Gjæstebud: Gaarden og Marken forsømmes, Dagen efter Sviren duer Bonden ikke til noget, og maaskee han i næste Uge skal til et andet Gjæstebud, eller til Hestemarked, til Auction eller anden Forsamling, dette og mere er Medaarsagen hvorfor den sællandske Bonde ikke kan give de Afgivter som den i Hertugdømmene.

Marstal er kun en Flække, men tiltager meget aarlig i Udvidelse. Indbyggerne ere Skibsfolk, og opofre sig ganske til Skibsfarten, denne lille Bye har 300 Gaarde og Huse, just ikke prægtige med ret godt byggede efter det sin knebne Rum der Haves, der lever over 1400 Mennesker og Byen har selv 120 Skibe større og mindre, der ialt udgjøre 1300 Commercelæster

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Skibsbroe er der ikke, Alting maa prammes op, nede ved Strandkanten ligger en stor Mængde Tømmer til Skibsbyggerie og andre Træelaster. Kirken er meget pyntelig og vel vedligeholdt, Gaderne ere krumme og nogle af dem ikke broelagte. Præsteboligen er kjøn, ordentlig og derved en lille Have. Alting vel vedligeholdt, og Indbyggerne selv dertil bidrage.

"Vor lærde Pastor J. M. Dyssel skriver 1763 om Marstal, der er bygt paa Strandkanten og bestaar af lutter Søfarende, en Bye i ønskelig Opvext, en af de rare Byer i vore Tider, som tiltager bestandig, da andre Stæder aftage, den har 83 Huse, men uden noget Agerland, og det er Skade at Husene af Mangel paa Rum maae bygges saa uordentlige. Dens Næring er blot Søefart, Fiskerie og Handel, den er en rigtig Afbildning paa alle vore Kjøbstæders første Oprindelse, Marstallerne ere flittige i høj Grad, de ligger aldrig stille, at stræbe og at samle er al deres Dag, de tage derfor visselige mangen en Fordel fra andre Stæder, denne Stræbsomhed gjør dem misundte af deres Naboer især Lollikkerne, og dog aflade disse aldrig at handle med dem. Marstal ejer 48 store Jagter og nogle mindre, de sejle hele Vinteren saalænge Frosten tillader det, og leve ellers meget tarvelige, deres Fruentimmere ere huuslige og stræbsomme, og saaledes mange Sider ført til Marstallernes Berømmelse og Hæder, skrive Dyssel."

Skolehuset er ogsaa ret godt efter sin Bestemmelse. Marstal har mange meget kjønne Haver, hvor især Hækker af Ligustrum og Avnbøg ere bragte til stor Fuldkommenhed, Jord og Træfrugterne stode i ønskeligste Vext, og Indhegningerne vare ypperlige hos de fleste, Situationen i sit Slags er ganske behagelig fra disse Haver, da man øjner mange Skibe, endeel omliggende Øer, kan see Kjøbstaden Kjøbing ½ Miil derfra i lige Linie. Promenaderne omkring Marstal sige ikke meget, thi Landet er ganske skovløst, skjønt der endnu ere tydelige Spor til at der forudm gave været større og mindre Skovstrækninger, nu er der vel neppe at tænke paa nye Plantning, thi alle de Piil og andre Træer, som i Haverne staae udsatte for Vinden,

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

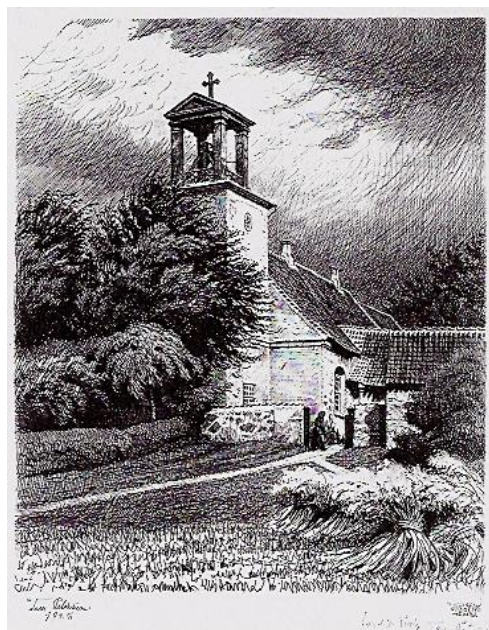
9 . del fra Sønderborg til Falster

ere afsvedne paa Bladene, og alle Grene bøje tildeels mod Østen. Tørvebund er der ogsaa Mangel paa, saa al Ildebrændsel maae til føres og følgelig er meget dyr.

ca. 1887 Marstal

Tranderup en Bondebye med en liden skøn Kirke, Jorderne og Gaardene vare i god Stand og Vindskibelighed spores alle vegne, Præstegaarden er liden og pæn, saavel i Værelserne som i det udvendige Indvaanere der og udi flere Byer klæde sig i rødtribet Trøjer og lyseblaae Strømper og forstaae alle Plattysk, endskjønt der alle vegne tales dansk, men dog forskjelligt Sprog fra det Fynske og Lollandske.

Tranderup Kirke

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

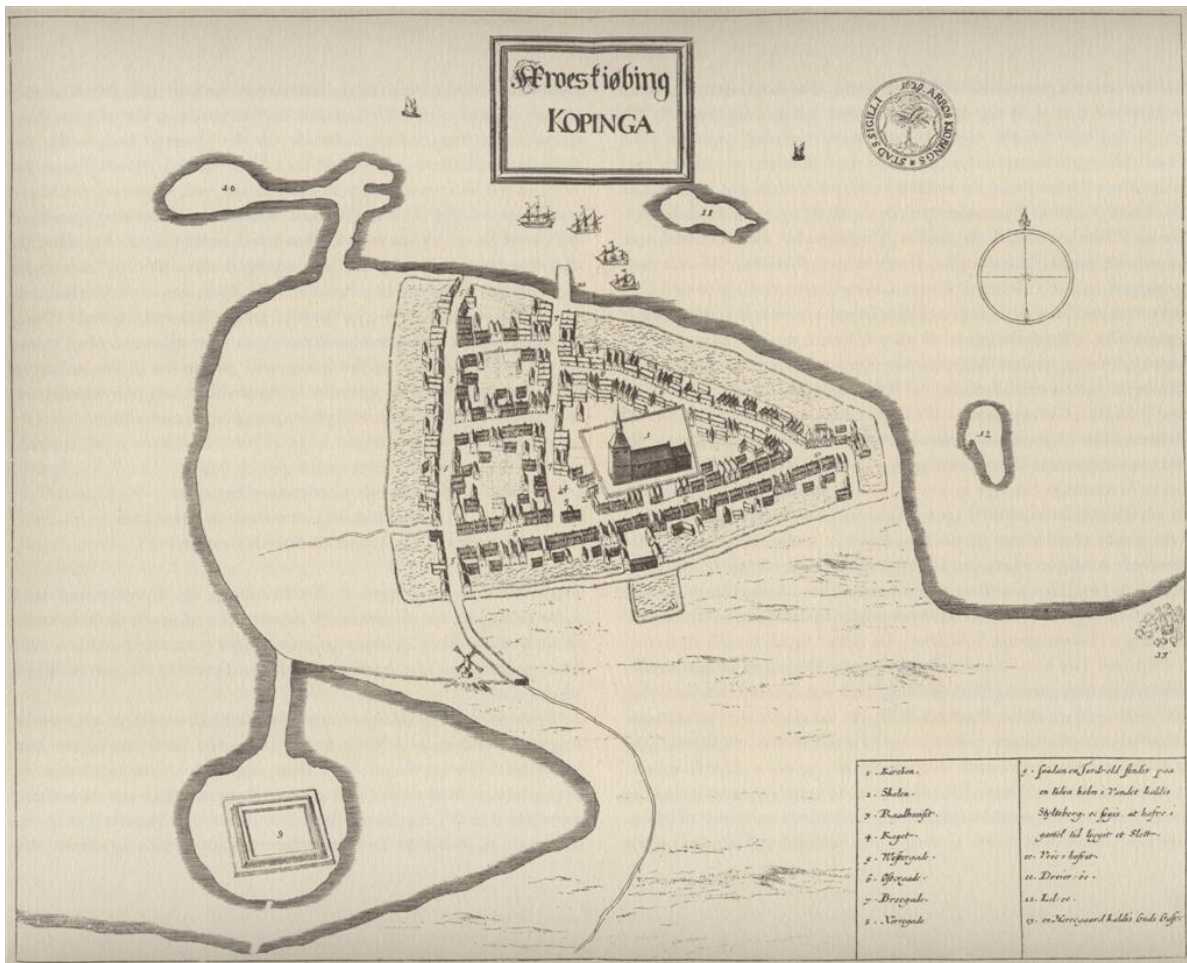
Ærøskjøbing, der i daglig Tale kaldes Kjøbing, er en anseelig Kjøbstad med gode brede Gader, stort ordentligt Torv, har mange velbyggede tildeels ziirlige Huse, og dejlige Haver udpyntede af Kunst og Natur. Raadstuen er høj og smuk, det samme gjelder om Kirken og andre publicke Bygninger. Landfogdens Gaard er bygt med Smag. Skibsbroen er anlagt fortræffelig, som en noget indbøjet Vinkel, og hvortil store Fartøjer kan anlægge, ja bag ved have Læe for stærke Sødebrændinger.

Staden har 290 Huse og over 300 Indvaanere, da Antallet ialt udgjøre omtrent 1200 Sjæle. Den har gode Agerjorde, som ere frugtbare i flere Henseender og staae i Matrikulen for 3 Plove. Her boe endeel formuende Kjøbmænd, men Staden har kun 62 Skibe, og man siger at Handelen og Søefart her formindskes, ligesom Marstal i den Henseende tiltager, maaskee den gode Avlsdrift her ogsaa er en Med Aarsag, at Handelen ikke drives med den Iver som i Marstal og Sønderborg, hvilke begge have slet intet Jord af dyrke.

Her er indrette et lidet Postskib, som ugentlig medbringer Breve til og fra Faaborg i Fyen, hvorfra de videre forsendes uden og indenrigs. Landet har sin egen Ret, hvis kongelige Betjenter her ere boesiddende.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

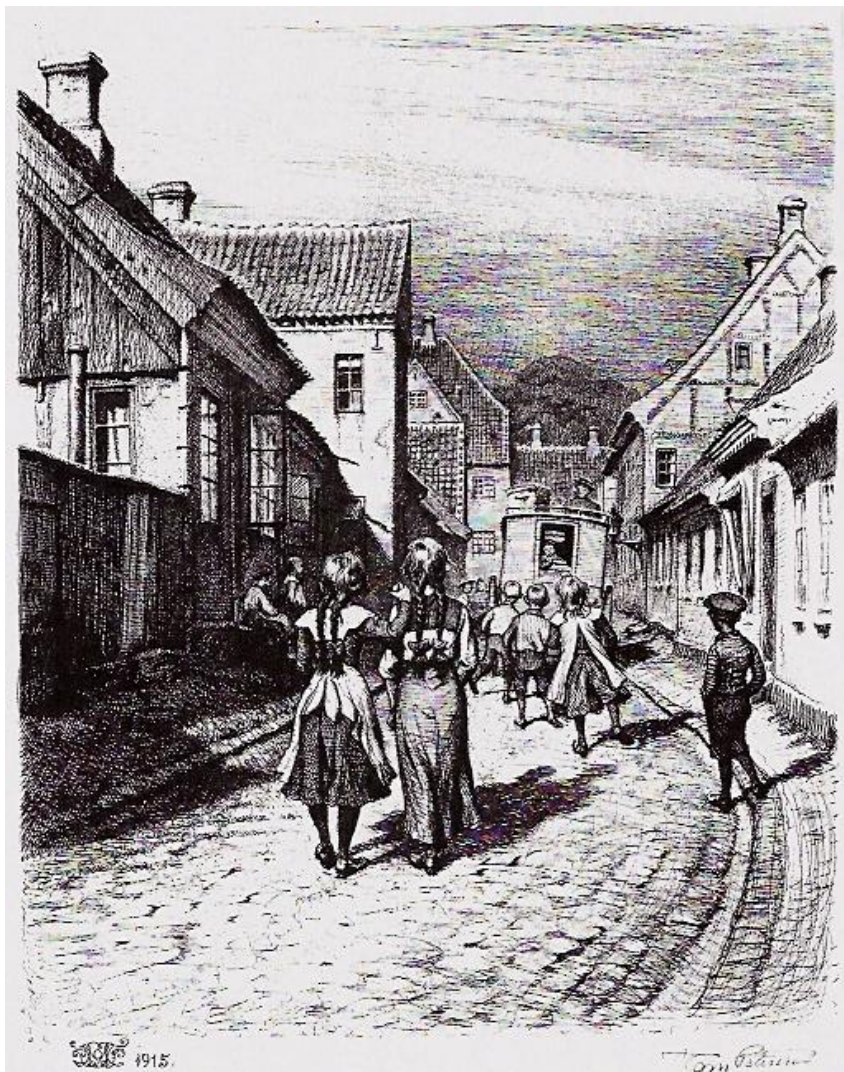
9 . del fra Sønderborg til Falster

Landet er meget frugtbart paa alle slags Kornvahre, Kartofler, Hestebønner, Kaal, Rødder, Kommen o. s. v. Alle 5 Sognene ere ansatte for 217 Plove, og ere de folkerigeste iblandt alle de danske Stater, da der regnes 4638 Mennesker paa hver kvadrat Miil, og hele Øens Folke mængde udgjør 7563 Sjæle, thi Folket elsker saameget deres Hjemstand, at de idelig komme tilbage og boesætte sig endskjøndt de i flere Aar fare til Søs.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Gyde i Ærøskøbing postvognen køre igennem.

Vildt og Rovdyr ere forsvundne tilligemed Skovene, men at det før har været Tilfældet vise de ældre Topografier. Omkring ved Marstal ere Jorderne just ikke med de bedste, dog kan de ej heller kaldes slette, forreste har Øen i det Hele skønne frugtbare lermuldede Agre, hvor Ærter og Byg fortrinlige fremvoxe. En Bondegaard kaldes her Boel, som kan have 30 - 38 Tdr. Land, hvorpaa holdes 8 Køer, 4 Heste, 20 Faar o. s. v. deraf besaaes med forskjellig Sæd 18 - 24 Tdr. Land, alle Creature holdes i Tøjr, da Klever er det eneste Grønt som Indbyggerne have at stole paa, eftersom de mangle Engbund, og derfor sælge og de fleste Bønder Hestene om Foraaret saasnart der er tilsaaet, og købe igjen paa Markederne i Efterhøst. Skade er det, at bonden af Mangel paa Ildebrændsel maae bage, brygge og lave Mad ved Ærtehalm og Koekasser eller afskrællede Græstørv, hvorved Gjødningen og Jordens indvortes Godhed tabe saameget, og dog med alt dette give Agrene den fortræffeligste Afgrøde, som virkelig var paafaldende for mig, der var vant ti at see frugtbare Marker i Wordingborg Amt, dog imellem disse og de Ærøiske er stor Forskjel.

Til Marstal Sogn henhøre Bondebyerne **Kragnis, Ommel**, Gudsgave, en nedlagt Herregaard **og Holmøe** (Halmø).

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Reise, et stort Sogn, har mange Indbyggere over 100 Sjæle, thi 840 ere Skatpligtige Personer.

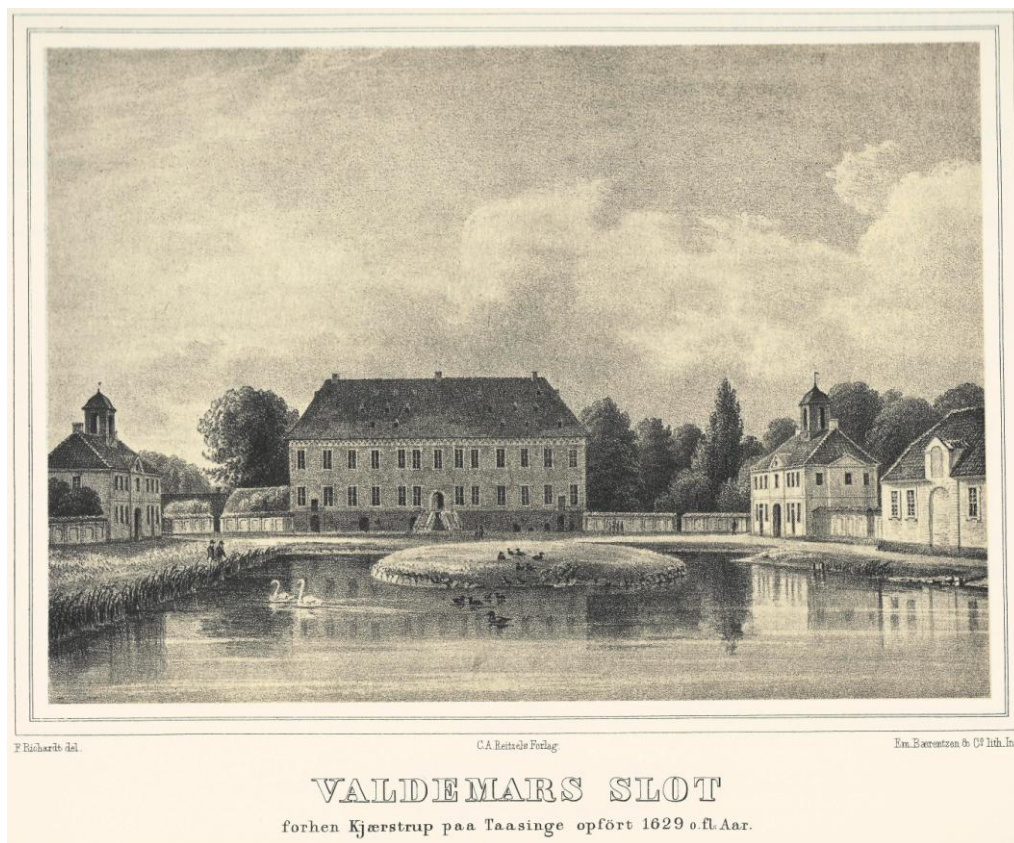
Tranderup er det mindste Sogn, har kun 400 Siæle.

Bregninge har mange Beboere og omtrent 700 Skatsplitige.

Søebye, har en nedlagt Herregaard og endeel Bønder ialt 330 Skatpligtige, samt 10 tildeels store Skibe og som Fiskere endeel Baade.

Endskjønt denne Øe ligger saa nær ved Fyen, hører den dog under det Schlesvigske i alle verdslige Begivenheder, den maae derfor betale de kongelige Skatter og andre Afgifter i Schlesvig holsteensk Speciesmønt, som giver endeel Besværligheder for Vedkommende at tilvejebringe, thi Skipperne købe Korn i de andre Provindser og betale med Bankosedler, eller modtage denne Betaling af Smaastædernes Handelsmænd, altsaa kan de ikke bringe Sølv mønt til Landet, uden naar de kan afhænde indkjøbte Kornvahre til Stæderne i Hertugdømmene, hvor Speciespenge allene ere i Omløb. Og naar man blot kommer en halv Miil fra Landet til en af de mange omliggende smaae Øer: Drejøre, Strynøre, Avernakke, Skarøre, Hjortøre, o. s. v. - men rigtig nok er det at Ærøre henhøre til Hertugdømmet.

Strynøre har jeg blot seet men ikke været der, den skal efter Professor Begtrup's Angivelse indeholde et Areal af 870 Tdr. Land, har 50 Gaarde og 30 Huse, som med Tjenestefolk udgjøre et Folketal af 500 Personer, efter dette Antal er det 6000 Mennesker på en kvadrat Miil, derfra udføres meget Korn, Kommen, Kleverfrø o. s. v. og Folket driver desuden en betydelig Handel, især med heste. Der er faa Steder af lige Størrelse, som har saadan en Folkemængde og saa mange Gaarde og Huse.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Thorseng (Tåsinge), en Ø, 2 Miil lang og 5/6 bred, er bekjendt i Historien af den tapre Admiral Niels Juul, som fik den af Kongen, og hans ærede Afkom ejer endnu Øen og beboer **Waldemar Slot**. Da jeg sejlede hertil fra Ærø kunde jeg tildeels med blotte Øjne tælle 16 større og mindre Øer her i Nabolauget, hvoraf 4 har deres egne Kirker, andre have Gaarde, et par ere, som meget smaae ubeboede, iblandt de større er **Lyøe** mærkværdig, fordi Kong Waldemar 2 der blev fangen 23 Junii 1223, ført paa et Skib til Swerin, og efter tvende Aars Fængsel endelig løsladt for 45000 Mark Sølv og 1000 Alen flamsk Skarlagen, som for en stor Deel bleve indsamlede ved Undersaatternes frivile Gaver, dog et Par Provindser undtagne som ikke vilde give noget til Kongens Løsepenge. Her paa Lyø boede den fordums store Konstner Pastor N Holm, som til Tidsfordriv paa denne eenlige Ø arbejde skjønt og fortreffeligt i Rav, Perlemoer, Elfenbeen, Skildpadde, Jern og Messing, hvoraf endeel endnu er tilovers hos Familien.

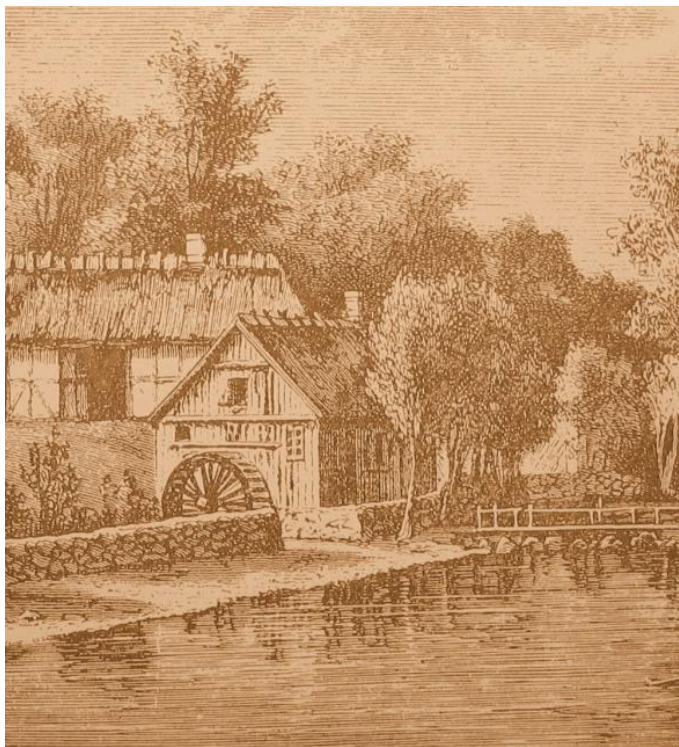
Thorseng Land er ikke bjergagtigt, men for det meste fladt, undtagen ved **Bregninge Kirke** der ligger meget højt. Her er got Kornland og skønne Enge, betydelige Skove af Bøg og Egetræer, saavel som endeel mindre Buskadse af Elle, Ask, Hessel o. s. v. Her ere 3 Kirkesogne og 17 Landsbyer foruden enkelte Gaarde. Indbyggerne ere flittige, gode Søefolk, og give sig meget af med Skibsbyggerie. Landet er næsten ovalt, kun en stor Bugt gjør Stranden ind ved Wemmenæs, hvor der er en lang Skovstrækning.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Fra **Windebye** Færgegaard rejste jeg omkring paa begge sider af Landet. Vejene vare godt vedligeholdte, Gaarde og Husene ret god og Kornet lovede den ønskelige Afgrøde, forbi **Ventepose Mølle** og nogle eenlige steder til en Bondebye Troense, hvor alle Husene ligge ved Stranden og ere for det meste beklædte med tjærede eller malede Brædder, de have smukke Haver indhegnet med Plankeværk og Stakitter. Indbyggerne ere Søefolk, eller egentlig Skibsbyggere, saa der nedenfor Strandbrinken sees endeel større og mindre Fartøjer i Arbejde, og desaaarsag boe her ogsaa endeel af de dertil fornødne Professionister. Her ligge ogsaa endeel Skibe for Anker, da her er en Havn for dem i stormende Vejr. Om Troende ellers drive nogen Handel ved jeg ikke, men Folkemængden er stor og Vaaningerne ere mange, hvorfor ogsaa her nyelig er opført et smukt Skolehuus af Grundmuur, indrettet med alle Bequemmeligheder, man sagde mig at det i Troende ere 100 Huse og omtrent 600 Mennesker, de eye ongefæhr en Snees Skibe fra 3 til 10/100 Tønder, og der bygges aarlig en 6 - 10 Skibe, som sælges igjen til andre. Skibsbyggerne her ere saa berømte og duelige, at de forskrives herfra til Sælland, Fyen og Holsteen, for at arbeide i dette Fag, saa denne lille Bye med Tiden maaskee kan blive en anden Marstal.

Ventepose Mølle

Den gode Havn som er her lige overfor hed **Kidholm** er egentlig en Indvig af Stranden paa **Thurø**, hvor der ere endeel Garde, og en Kirke, Annex til Svendborg, ogsaa der er stor Skov og gode Jorde, og hele Thurø er næsten gjennemskaaret af bemeldte Strandens Indbugt. Hr. Pastor Krarup der paa Landet har venskabeligst tilsendt mig følgende Oplysninger:

"Hele Thorseng er udskiftet og nogle Byer allerede for en 17 - 18 Aar siden. En heel Bondegaard har 6 Tønder Hartkorn og 30 - 50 Tønder Land. Nogle Huse har 5, andre 3, men de fleste kun 1½ Tønde Land Udsæd. Hvede dyrkes her saavelsom andre Kornsorter. Nogle pløje med 2 Heste, ellers sædvanlig 4, og de fyenske Plove ere her i Brug, men Plovskade veed man ikke af at sige. Her fanges megen Strandfisk: Torsk, Aal, Flynder, Hornfisk, Makreler, og undertiden Sild i saadan mængder, at en Snees sælges for ½ pz. og er endda ikke altid afsættelige. Færskvands Fiskeriet er ubetydeligt, thi først nu har Herskabet begyndt at

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

besætte nogle Damme med Karper, Karudse o. s. v. Bønderne inddele deres Jorder i 5 til 6 Dele, da de første Aar tage havre, gjøde til Byg, derefter Rug, Ærter, Byg eller Havre med Klever, som slaas eller afgræsses i to Aar. Bønderne svare en vis Afgift for Konge og Kirketiende til Godsejeren, som bestemmes i Fæstebrevet, Præstetiende hæves af Gaardmændenes Jorder in Natura, men af Huusmændenes i Penge. Jordarten er Muld og god Leer, men i Bregninge Sogn for det meste sandagtig, der er meget stor Vildt, samt Harer og Agerhøns. Og i stænge Vintere ere det aabne Stræder paa Stranden, hvor der gives et Slags Kildevæld, undertiden bedækkede med Svaner, Vildænder og Gjæs, hvorefter hver Mand gaaer ud paa Jagt og fanger mange. Uagtet er saa megen Skov, Underskov og Tørvemoser, er dog Ildebrændsel dyrt, men Mangel er just ikke. Af Stengjerder findes endeel, ellers er det sædvanlige Hegn dobbelte Grøfter med riisgjerde ovenpaa. Det var Synd at beskyldte Bønderne for herskende Laster - braadne Kar i alle Lande ogsaa her Tilfældet - og da de fleste Bønder ere velhavende, saa holder de mange Tjenestefolk, hvoraf største Parten ere Fyenboer. En Karl faar i Løn 30 - 40 ja undertiden 50 Rd. en Pige 10 - 18 Rd. de fleste bønder gjøre alt Gaardsarbejde med Øxen, og ere nemme til Haandværk. Endeeel afgive sig med at kjøbe Heste i de andre Provindser og sælge dem efter Udføring til Holsteen. Af 180 Gaarde gjøre kun 54 Hoverie efter bestemt Forening, alle de øvrige betale med Penge, men forskjelligt, thi de yndste Fæstere give 6 Rd. pr. Tønde Hartkorn i Hoveriepenge."

Waldemars Slot er opbyggt af Christian 4de, efter den Tids Smag meget smukt og trofast, siden ere Bygningerne og Værelserne forskjønnede og udpyntede især af de Juellers Familie, den gamle fordums prægtige Have er vedligeholdt med idelige nye Forbedringer, og nu nyelig i Slotshaven bekostet et prægtigt engelsk Anlæg af endeel gode Træer. Slottet har en smuk Situation ud til Stranden, men Udsigten er ikke vid eller afvexlende. Jeg besøgte en ærværdig Mand, som forhen havde været Inspectør ved Slottet, han henbragte sin Tid i en smuk Bopæl nedenfor Slottet tæt ved Stranden, med adskilligt Moerende, deriblandt saa jeg en sjælden og betydelig Samling af ældre og nyere Landkort.

Hovedgaardstaxen er 16 Tønder Hartkorn, Skovskyld 13 Tønder og Mølleskyld 6 Tønder. Her er nu indført en nye Agerdykningsmaade paa engelsk med Rødder, Kaal, Bønner o. desl. Slottes Ladegaards Horder drives da med Brakfrugter: Kartofler, Turnips, Rødkaal, Gulerødder, andre Kaalsorter o. s. v. , derefter Byg med Klever som fremvoxer i 2 Aar, siden Rug eller Hvede, derefter Ærter eller Vikker, og endelig Havre med Klever. Da Hoveriet er bestemt, saa maae Ejeren leje en Hoben Folk til denne Dyrkningsmaade og bruge engelske Plove, Drillmaskine, skottske Harver og flere andre Avlingsredskaber, som alle ere ligedannede med dem, som til sammen Øjemed haves paa Bekkeskou i Sælland.

Bregninge Præstegaard er godt bygget, og forbedres mere ved Udpyntning af nærværende Præst, man gaaer op ad en sandig Banke til Kirken, paa hvis Taarn er indrettet af Thorsengs Herskab et Observatorium med Vinduer til alle Sider, her finder man endeel astronomiske Redskaber og deriblandt en meget god Tubus af 5 Alens Længde, som ved hjul og Tridser kan skilles hvorledes man ønsker, Kirkesangeren, som en sagkyndig Mand i dette Fag, anviser enhver Rejsende, jeg kunde igjennem Kikkerten see ind i Fyen, Sælland, Holsten of Lolland, der er et indrettet Karte over de fjenere Stæder, og man viste mig saaledes baade Slagelse Kirkespiir og andre høje Taarne. Det hele har kostet meget, men er værd at see, kun at man ikke maae gaae for hurtig op og ned af de mange Trapper, thi ellers vil man finde nogle Dage derefter i Knæer og Seener, at man har klavret op paa Bregninge Kirketaarn.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Man anpriser **Thorseng Slots (Valdemar slot)** Agerbrug til Efterfølgelse flere Steder og paastaaer at intet af al Slags Dyrkning betaler sig bedre - vel mueligt! - men jeg seer paa Bekkeskou hvad det koster, hvor mange Folk der udfordres, og Afgrøden af den følgende Sæd, bar der altsaa ikke et saa stort og betydeligt Antal af Huusmænd og andre Daglejere paa Thorseng, ville den virksomme, indsigtsfulde og liberale Ejer aldrig kunne have opstillet det ædle Mønster paa en raffineret energisk Cultur efter den største Maalestok. Der beundres med Rette og det ville uden Tvivl blive efterfulgt af mange kraftig tænkende Jordbrugere, saafremt de kunde erholde de fornødne og øvede Hænder til alle Tider, men samme er næsten en Umuelighed i de fleste Egne, især nu for Tiden, og den Selvejer, som begynder paa denne virkelig gode Dyrkningsmaade, uden bestemt at kunde vide hvor han kan faae Daglejere, han bedaarer sig selv. Jeg kan af Erfaring sige og sande, at jeg har maattet lade mange nyttige og fortrinlige Sædearters Dyrkning blive blot ved et lille Forsøg - thi Daglejere har ikke været at tilvejebringe paa de Tider man mest behøvede dem, endog for en overdreven høj Betaling.

Thorseng slot 1760

Wemmenæs Færgegaard er stor og godt indrettet baade ud og indvendig. Haven har skønne Træer og Jordfrugter, der er en kjedsommelig Vej især fra næste Bondebye hertil, fordi Steenbroe og atter Sand byder Vognene at kjøre saa lempeligen, og desuden den store Indbugt af Stranden foraarsager at Vejen gaaer i en Halvcirkel og Færgegaarden kan sees længe før man kommer der.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Wemmenæs Færgesgaard

Paa Thorseng har fordum været 2de gamle Slotte, hvoraf man endnu se Rudera og især Spor af Voldene, disse har været meget bekiendte i Historien allerede i det 13 og 14 Seculum, og overalt er Landet saa skjønt, at nok adelige og fyrstelige Personer kunde faa Lyst at boe der.

*Bregninge sogn har ligget den gl. borg **Kærstrup** (*1362 Kyerstorp, 1387 Kiestorpe, 1401 Kerstorp) hvis voldsted findes omtrent 2 km sydvest for Valdemars Slot.*

Rudkjøbing paa Langeland ligger langs med Sundet herimellem og Thorseng, hvor Overfarten er 1 Miil, i hvis Midte ligger en lille Øe Siøe.

Staden er meget gammel, allerede 1296 fik den sine Privilegier som Kjøbstad, og er beliggende omtrent midt i Landet 3 Miil fra Svendborg og 6 fra Nyborg. Udenfor Byen paa en Banke er der en herlig Udsigt, hvorfra alle Bygningerne kan sees, Haver, Skove Gaarde Landsbyer, ja langt borte i fjernere Egne. Man seer tydelige Spor af at Byen fordum har været befæstet og Levningerne endnu af de gamle Volde.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Kort 1780 med Sjøe og Rudkjøbing På Langeland

Folkemængden i Rudkjøbing beløber sig omtrent til Tusinde Sjæle. De Fødtes og Dødes Antal kan være aarlig imellem 25 - 35 Personer. Her ere 10 Handlende, som selv eje Skibe, og desforuden andre 8 som drive smaat Kjøbmandskab. Af Professionister ere her en 90 96, undertiden mere og mindre efter Omstændighederne, og nogle der leve blot af Agerbrug og Værtshuushold, samt endelig en stor Deel Søfolk, der almindelig ere hjemme om Vinteren.

De jorder, som Byen tilforn have havt, ere nu i privat Ejendom, undtagen Byfogdens og Præstens, der ligge til deres Embede. Byen ejer selv 16 - 18 Skibe foruden endeel Baade til Fiskerie. I Stormvejr kan Skibene ikke vel ligge sikre ved Skibsbroen, men maae søge Havn i Moret en havbugt 5/4 Miil herfra. Færgeløbet har en stor Pram, der kan rumme 16 Heste, saavelsom 3 mindre Baade.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Handelen er ikke ubetydelig, da herfra udføres meget korn, Fedevahre, Gryn, Huder, Kjød o. s. v., som kjøbes af Landmanden og igjen indføres de sædvanlige Fornødenheder for Folk i og udenfor Bondestanden. Vejene omkring Byen ere særdeles gode vedligeholdte, ligesom en Rejsende også nok mærker på flere Ting, at Politiet her er i tilbørlig Forfatning. Posten herfra gaaer over Thorseng til Svendborg Posthuus. Ved Byens yderste Ende ligger en et stort Dam, og ellers er Vandet overalt velsmagende.

Snøde Præstegaard paa Langeland er bekjendt i Historien, formedelst en utrolig Skidenfærdighed, der oplystes ved Hr. Jens Jørgen Marstrands egen Supplique til Kongen, dateres den 11te October 1711, hvorom Luxdorphiana videre taler. Jeg rejste derhen, for at besøge en kjær Ven Præsten Hr. Marth Schiødte, men da jeg ikke traf ham hjemme, maatte jeg videre fortvandre, dog har jeg ved Skrivelse siden faaet Efterretninger fra ham om Langeland saaledes:

"Hele Landet er for det meste udskiftet, Dyrkningsmaaden er 3 Aars Hvile, 3 Aars Drivt, og nogle Jorder hvile heel sjælden, Hvede saaes mindst af, eller alle andre Kornarter, en Kartoffler dyrkes ikke i Marken, Hør og Hamp kommer noget i Brug. Saltvandsfiskeriet især med Beltebaadene er ikke ubetydeligt, men af færske Søer især **Steensgaards** faaes kun lidet af Aborrer, Gjedder, Karudser o. s. v. Jordarterne ere gode, dog meest løse, endeel Steen gives, hvoraf opfører Hegn om Marker og Haver, Skov, Underskov, Gjærdsel og Tørv havet til Fornødenhed, men nogle Egne have dog mindre deraf.

Steensgaard 1836

Paa Langeland pløjes med sædvanlige fynske Plove og 4 - 6 Heste, men Stude anvendes ikke til Pløjning, ligesom det Slags Qvæg sjælden her bliver tillagt, derimod har en Bonde 6 - 8 Køer, der tøires for det meste undertiden og have frie Græsgange. En Bonde har almindelig 5 Tdr. Hartkorn og dertil 40 - 48 Tdr. Land

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

men paa Hou ere nogle Boelsmænd, som kun have 2 Tdr. Hartkorn. Af Smaakreature holder Bonden endeel, men ingen Kalkoner. Folkelønnen stiger her som andensteds til det dobbelte imod forhen for en Snees Aar siden.

Her er meget Vildt, Dyr, Harer, Gjæs, Strandfugle o. s. v. og Grævlinger, der efter Sigende har ødelagt Pindsvinene, som fortærede tilforn Mark Sneglene, som nu vrimler paa Agrene og gjøre betydelig Skade paa Vintersæd især Rugen, saa intet bliver tilbage. (NB. Paa Avernacke, hvor jeg før var Præst, siger Schiødte, vare ingen Ræve, Grævlinger, Rotter, Muldvarpe eller onde Urter, er herligt Land i flere henseender, og saalidet som det er saa frugtbart.)

Gaardmændene ere i Almindelighed velhavende, Husmændene ikke fattige, især de, som med Haandarbejde og Værktøj kan fortjene noget meer end ved sædvanligt Bonde Arbejde. Flittighed og Sædelighed er det karakteristisk hos Mængden, at nogle afvige derfra er en Følge af at intet i Verden er fuldkomment. De frugtbareste og bedste Egne ere Søndens paa Landet, de smukkeste og meest Skovbegrøede ere i Norden. Med min Teleskop og Dolland Kikkert kan man fra Snøde Kirke see ind i Sælland og se en Telegraf som staaer ved Slagelse, ja Udsigten derfra er saare viid ind i Holsteen, Fyen og andre Egne. - Saavidt Hr. Schiødte - desværre! han er nu ej mere, den gode ædle, værdige Mand, min Ungdomsven, da han var paa Schougaarde ved Søbye i Fyen og vi der saavelsom siden fordrev mangan en moersom Time med Samtaler, hvori vi indbyrdes lærte noget af hverandre.

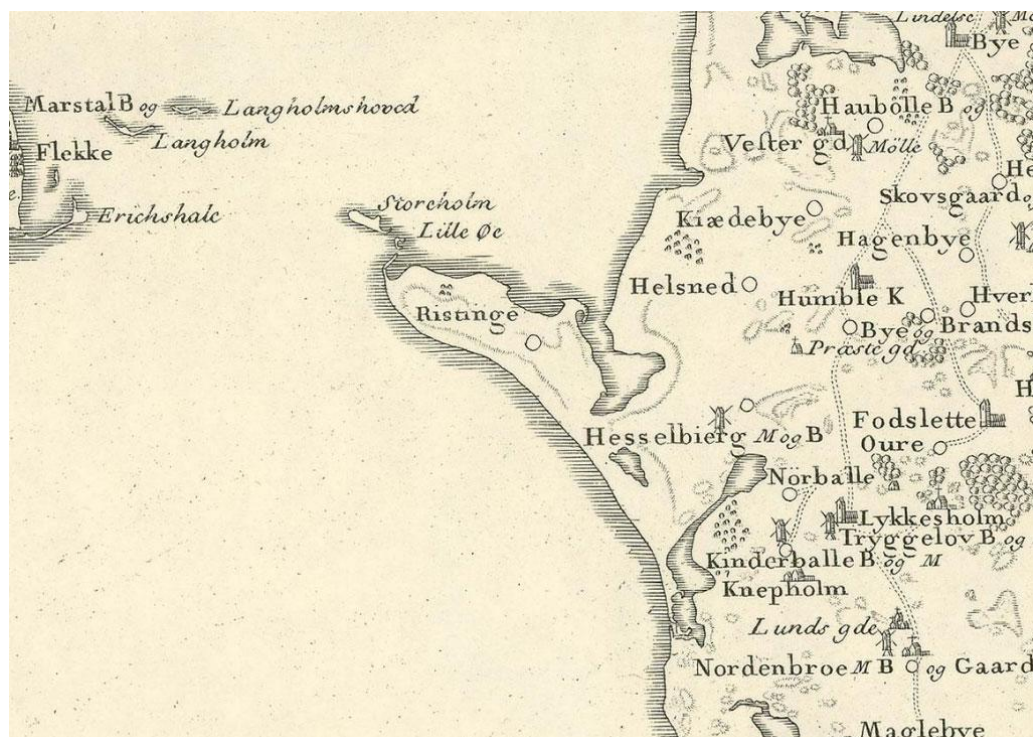
Langeland svare til sit Navn, dets store Udstrækning er 7 Miil og Breden over og under 1 Miil, det har ingen Indbugter af Stranden uden ved **Ristinge**, som er en smal Odde og hvor der er et Færgeløb over til Ærø, her gaaer en stor Viig ind ved **Hesselberg Mølle** og atter et andet mindre ved Knepholm. Ved **Barnkop** gaaer en Fjord ind i mange Krumninger, hvori 4 smaae Holme, og strækker sig hen imod **Maglebye Kirke**.

(Disse indbugter eksistere ikke i dag se kort)

Ved Faareveile er en lille Fjord med adskillige Bugter og smaa Øer, og nogle besynderlige fremragende Odder, der giver Situationen skønne frapante Afvexlinger. Ved Søkanten Nord paa ere nogle høje Brinker, ellers ingen Banker uden ved **Fakkeberg (Fakkemosevej) og Tranekjær**. Hele Landets Folketal skal være 7 til 8000 Sjæle. Snøde Kirke ligger meget højt, dens Taarn et Sømærke for Sejlende, den er meget gammel af gothisk stærk Bygning og allerede 1360 fik den et Aflads, Brev af Paven. Ved Fouborg? er der endnu Rudera af en Salgs Befæstning, og mange Gravhøje ere i Nærheden. Jeg rejste forbi Herregaarden Nedergaard og Bøstrup Kirke, derved viste man mig Rudera af et gammelt Slot og dets Volde, og paa højre Haand længere borte ligger det **Grevelige Slot Tranekjær** med en Mølle og Kirke i Nærheden.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

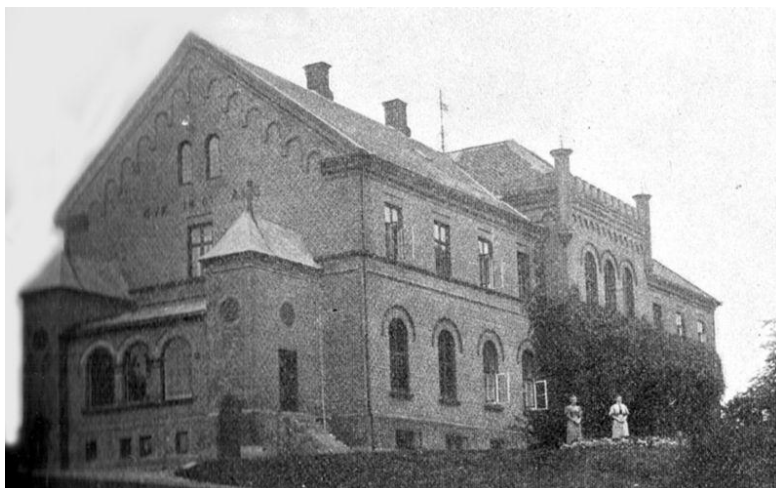
L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Ristinge, Knepholm og Hesselbjerg Mølle 1780

Faareveile 1780

Nedergaard Herregaard ca. 1906

Slottes sees langt borte og ligger paa en stejl Banke, af stærk suffisane? Bygning og har længe været en stærk Fæstning, omringet med Grave, dog bag ved er et lidet Bjerg som endnu er højere end Slotsbanken, og hele Omegnen er ret kjøn, da Søer, Enge, Skove og Kornmarker omringe samme. Afgrøden syntes mig dog ikke at være den bedste, men Skov og Plantninger samt Alleerne vare Kjønne.

Jeg kom forbi en liden Søe, hvori ere 4 Holme og Buskadser paa hiin Side ret smukt for Øjet, til Tullebølle Kirke, Cimmerbølle of Schrøbelø, alle smukke stærke Bygninger med Taarn, Contraster imod endeel af de

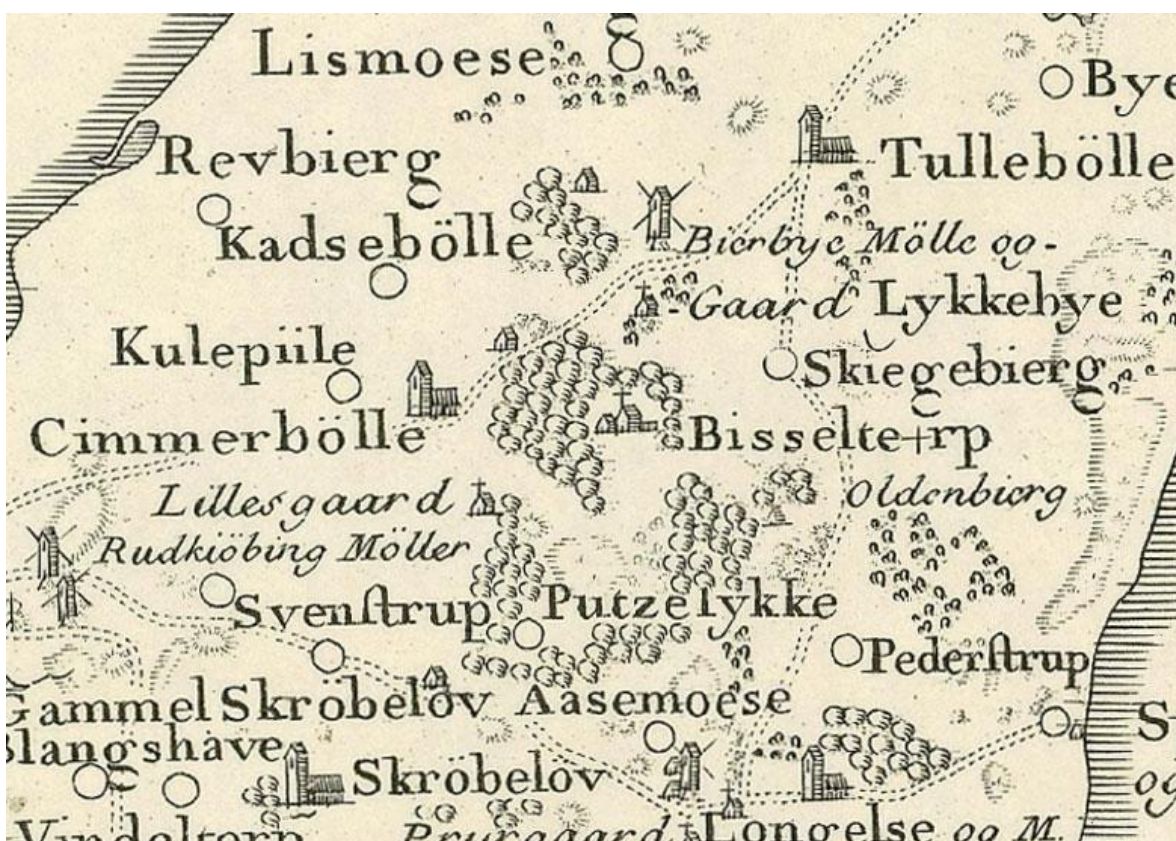
L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

lollandske Kirker. Vejene ere god om moersomme at passere formedelst den idelige Afvexling for Øjer af Kirker, Gaarde, Byer, Huse, Qvæg, Heste, Faar, Skov, Buskase, Enge, Marker, Stranden, Skibene o. a. desl .

Tranekær Slot ca 1870

Cimmerbølle, Tullebølle Skråbelev Kirke

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Faareveile Herregaard ser ud som en lille Fæstning med hvælvet Pert, Volde og stærke gammeldags Bygninger. Den ligger paa en Halvø har frugtbare Marker og 3 smaae Skove i Nærheden samt Udsigt til Stranden, Rudkjøbing og Thorseng.

Faarevejle Herregaard

Det meste af Langeland tilhører Grev Ahlefeldt Laurvig, ellers ere der desuden endeel andre komplette Herregaarde og mindre Sædegaarde, som ejes og beboes af andre, hvoraf nogle have været anlagte ved Søer og paa lave steder for at befæste Gaarden med Grave efter de Tider Maade, nu ere de fleste af saadanne Vandstæder udtørrede tildeels af Naturen og forvandlede til frugtbare Enge. Megen Agerdyrkningsflid fremviser sig for en agtpaagiven Rejsende, og Landets Frugtbarhed er Vidne om at det lønner Umagen og Befolkningen paa Langeland at bearbejde Jorden med al mulig Anstrængelse.

Det er just ikke ofte at Isen lægger sig af nogen Styrke her imellem og Lolland, dog veed man at Carl Gustav 1658 gik over det tilfrosne store Sund til Nakskov og belejrede samme. I den sidste svenske Krig 1715 truede Fjenden vel at gjøre Landgang, men Indvaanerne vare stridbare og forsvarte Landet, som dog var vanskeligt, fordi det er saa langt og smalt.

Den langelske Almue har noget flinkt i dens Væsen, den har noget, hvorved man bliver inddraget for den. Man maae ikke vente nogen stor Cultur i Omgang, kun det naturlige, og det som findes hos ædle

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Søemænd, endskjønt disse her mindre pløje Søen end Agrene. Talebruget har nogle sære Vendinger og noget ubevant for sællandske Ører. Bønderne ere for det meste af god Vext, tjenstvillige og gjæstfrie, men tillige varsomme o at fordrive sig alt for meget til en Udlænding. Sundhed og Munterhed hvile paa deres Aasyn, og skjønt de fleste gjøre Hoverie hører man sjælden Misfornøjelse. Selvejerne klæde sig noget pynteligere end Resten af Almuen, men ellers vedblive i den simple Tarvelighed, om man kan kalde den saa, thi Tjenestefolk vil beværtet godt, følgelig ogsaa Hosbonden, dog naar man undtager Brændeviin, frembringer de selv al deres øvrige Vellevnet i Mad og Drikke af Jordens og Qvægets Dyrkning og Tillæg.

Spodsberg Færgegaard, hvorfra Overfarten er til Taars i Lolland, ligger ret behagelig i Nærheden af **Longelse**.

Imedens Skibsfolkene bragte det fornødne stand, for at oversætte mig og et par andre Rejsende i en stor Jolle til Lolland, satte jeg mig ned for at ordne og reenskrive noget i min Journal, men jeg kunde næsten intet tænke og huske for blotte Tanker og Ahnelser, man sagde mig at Grosserer Andreasen var druknet for nogen Tid siden her paa dette Farvand, Phantasien maae være reen naar man skal skrive, Natur og Konst har intet behageligt for den der omspændes af et frygtende Maaskee! Sjelekraften slappes naar man føler noget Ængstende, saaledes var min Stilling, ja jeg fortrød snese Gange at jeg ikke var rejst over Wemmenæs, Svendborg og Nyborg tilbage! jeg kastede Blyant og Journal, jeg vilde adsprede mig ved at tale med Selskabet, men jeg var tom for al Stof til at tale om, hverken Tobak eller Kaffe smagte mig, jeg fulgte endelig med de andre i Baaden, og det gik bedre end jag havde formodet.

Taars Færgegaard i Lolland opnaaede vi temmelig hurtig da vinden var god og Strømmen med. Skjøndt Overfarten fra Langeland hertil er 3 stive Miil, og man sagde mig at dette Sund var det dybeste i hele Østersøen.

Friderichsdahl en Herregaard i Sandbye Sogn, en Fjerdingvej fra Færgegården, Egnen er meget behagelig med udsigt til Skov og Strand. Gaarden selv kan regnes blandt en af de smukkeste i Lolland, og forskjønnnes aarlig baade ud og indvendig. Haven er stor, af omtrent 6 Tønder Lands Indhold, og er meget indbringende

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

formedelst de mange gode Træer, og Jord Frugter. Skovene bestaae for det meste af store Egetræer og overflødig Underskov, adskillige Irrgange (snørklede gange/sti) ere der anlagte og en lille skøn indhegnet Dyrehave, hvori findes en Snees gamle Daaer. Hovmarkerne grændse lige til Stranden, men af disse ere der nu bortsolgt en stor Parcel for 26400 Rd. hvorpaa er opført nødvendige Bygninger, og til denne Parcel ligger 202 Tønder Land foruden en stærk Ege og Underskov af 15 Tønder Land.

Alt Bøndergodset ved Friderichsdahl er udskiftet, enhver Bonde har 8 Tønder Hartkorn og dertil 40 - 48 Tdr. Land, dog gives her ogsaa Selvejergaarde på 14 - 16 Tønder Hartkorn og derover.

Den anden Herregaard Assentrup?, i samme Sogn, har ligeledes alt Bøndergodset udskiftet, ved Gaaardene drives Avlingen uden Hoverie, allene ved Hjelp af henved 50 Huusmænd.

I Omegnen længere borte er der Mangel paa stor Skov, men just ikke paa Underskov. Tørv er maadelig og sjelden at finde. Steengjerder og levende Hegn bruges ikke, men Tang og Jorddiger, med Pileplantning beflitter dog Boden sig paa de fleste Steder og noget Humle, men Kartofler ikke just meget. Hør og Hamp faaes kun sjelden, fordi hjemmegjort Tøj her ikke er en Industriegreen, hos Almuen, der hellere kjøber det fornødne i Kramboden.

En Karls Løn er 24 - 36 Rd., en Pige 8 - 10 Rd., Daglejere faae 2+ pz og Føden. Bøndernes Jorder ere inddeelte i 6 - 7 Lodder, hvoraf 3 til Kornsæd, en til Udlæg, 2 til Klever og Græsning, da Kreaturerne nu for det meste tøjres, og Staldfoering veed man ikke af. Bondens Vilkaar ere i Almindelighed gode, dog Værelser samt Boehave ikke overdaadige. I Klædedragten er derimod Luxus tiltaget med den forbedrede Tilstand. Selvejer klæde sig som Kjøbstadsborgere, Kaffe, Flensborg Brændeviin, gammelt Øl, o. desl. er nu i de fleste Bønders Huse, man spiser tit, godt og overflødigt. Huusmændene have alle Jord, og Indersters Antal er ubetydeligt. Nogle Bøndergaarde udparcelleres i mindre Lodder til 1 a 2 Tønder Hartkorn, ja ogsaa Huse med ½ Tønde Hartkorn, hvorved Folkemængden tiltager, og Velstanden virkelig formeres ved saadan Ejendoms Overladelse, og dette er Tilfældet i flere som især Sandbye og Kiøbeløv Sogne.

Omendskjøndt meget af Frederichsdahl er bortsolgt som Parceller, er der endnu tilbage 400 Tønder Pløjeland samt Eng og Skov 130 Tønder Land. Gaardens Marker ere inddelte i 14 Lodder hver paa 25 - 30 Tønder Land, hvoraf 2 ere Brak, 2 besaaes med Vintersæd, 2 med Byg, 2 med Havre, 2 til Klever, 4 til Græsning. Ved Gaarden holdes 80 Køer og 20 Materialheste, eftersom alt drives uden Hoverie. Frue Cancellieraadinde Dons har i en halv snees Aar gjort nogle tusinde Alen af sine Lærreder, Drejler, Dynevaar, uldne og sribede Tøjer m.v., som er saameget mere prisværdigt, da Huusflid af Hjemmegjort Tøj hos Almuen er saare sjælden.

Sandbye Præstegaard er liden men ret kjøn, her boede forud den lærde Magister J. A Dydsel, som flyttede til Nustrup Kald og gjorde meget til Agerbrugets Tilvext, Haven kunde atter blive kjøn ved Umaage og Eftertanke. Gaardens Hartkorn er 11 Tønder og dens Areal 63 Tønder Land. Her ere mange skønne og gode Pileplantninger, men da Avlingen hidtil har været under Forpagtning, saa kan derom ikke være noget at sige.

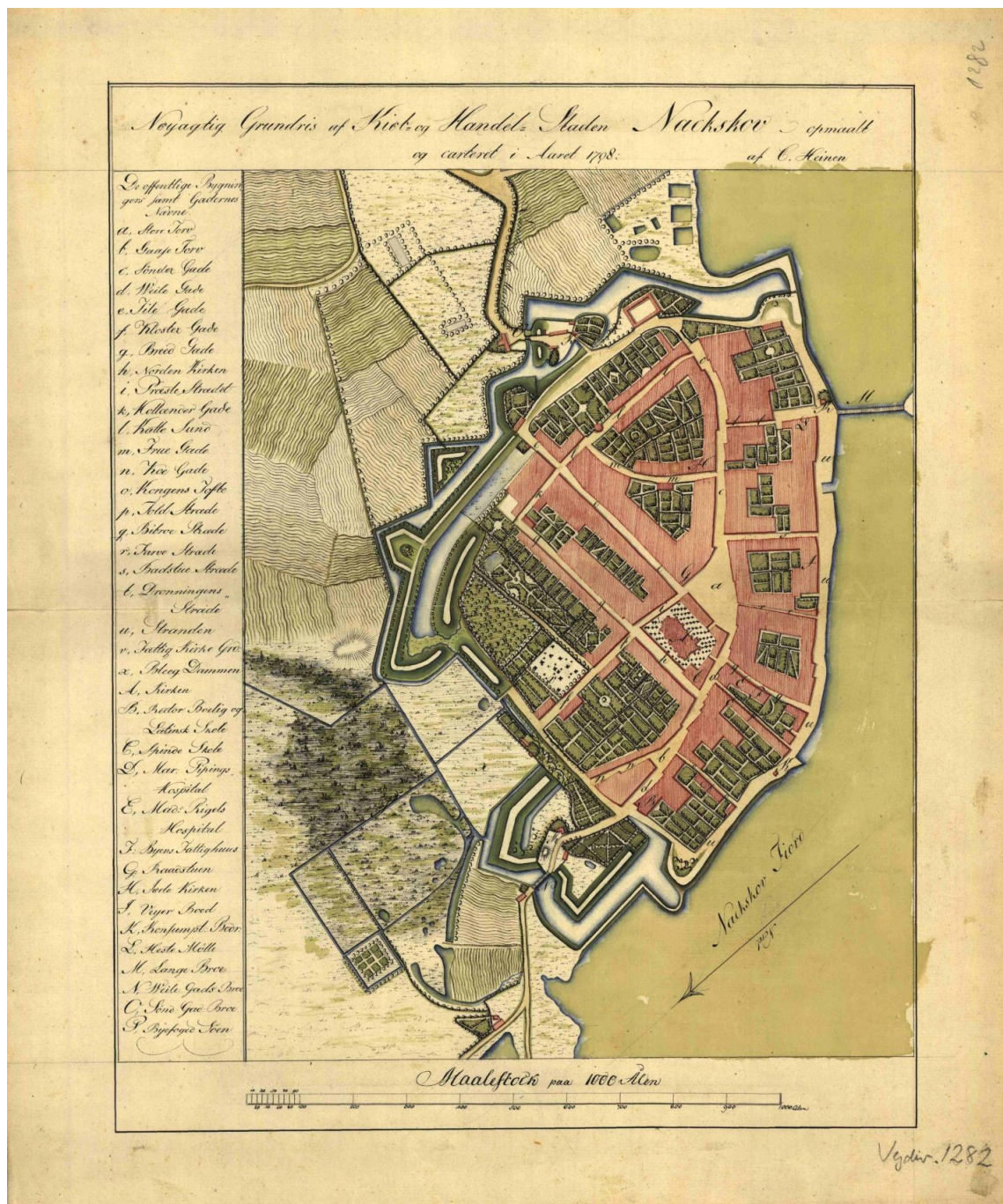
Præstetiende for Sandbye Sogn er nu fastsat efter den kongelige Indbydelse med 2 Skjepper Hvede og 3 Skjepper Byg af Tønde Hartkorn, betalt efter Capitels Taxten og saaledes kan man regne 12 - 16 Mk. pr. Tønde Hartkorn. For Qvægtiende ere efter frivillig Akkord bleven ydet af hver Gaard 2 Skjepper Hvede. I

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Kjøbeløv Sogn er Præstetiende fastsat ligeledes bestandig til 2 Skpr. Hvede og 2 Skjepper Byg pr. Tønde Hartkorn, men Qvægtiende 24 pz. pr. Tønde Hartkorn.

Nakskov, den største Kjøbstad i Lolland 3/4 Miil fra Taars Færgeløb, ligger ved en Fjord, der strækker sig en Miil op i Landet i mangfoldige Bugter og Krumninger, hvori findes adskillige Øer og Holme, men imellem disse er kun et Sted af den Dybde at Skibene kan opsejle til Byen. Udenfor er en Pram, som modtager Heste, Vogne og Gaaende, da de saaledes overføres en kortere Vej til Byen, for at indgaae den firdobbelt længere, naar der skulde passeres ganske uden om Vigen af Fjorden.

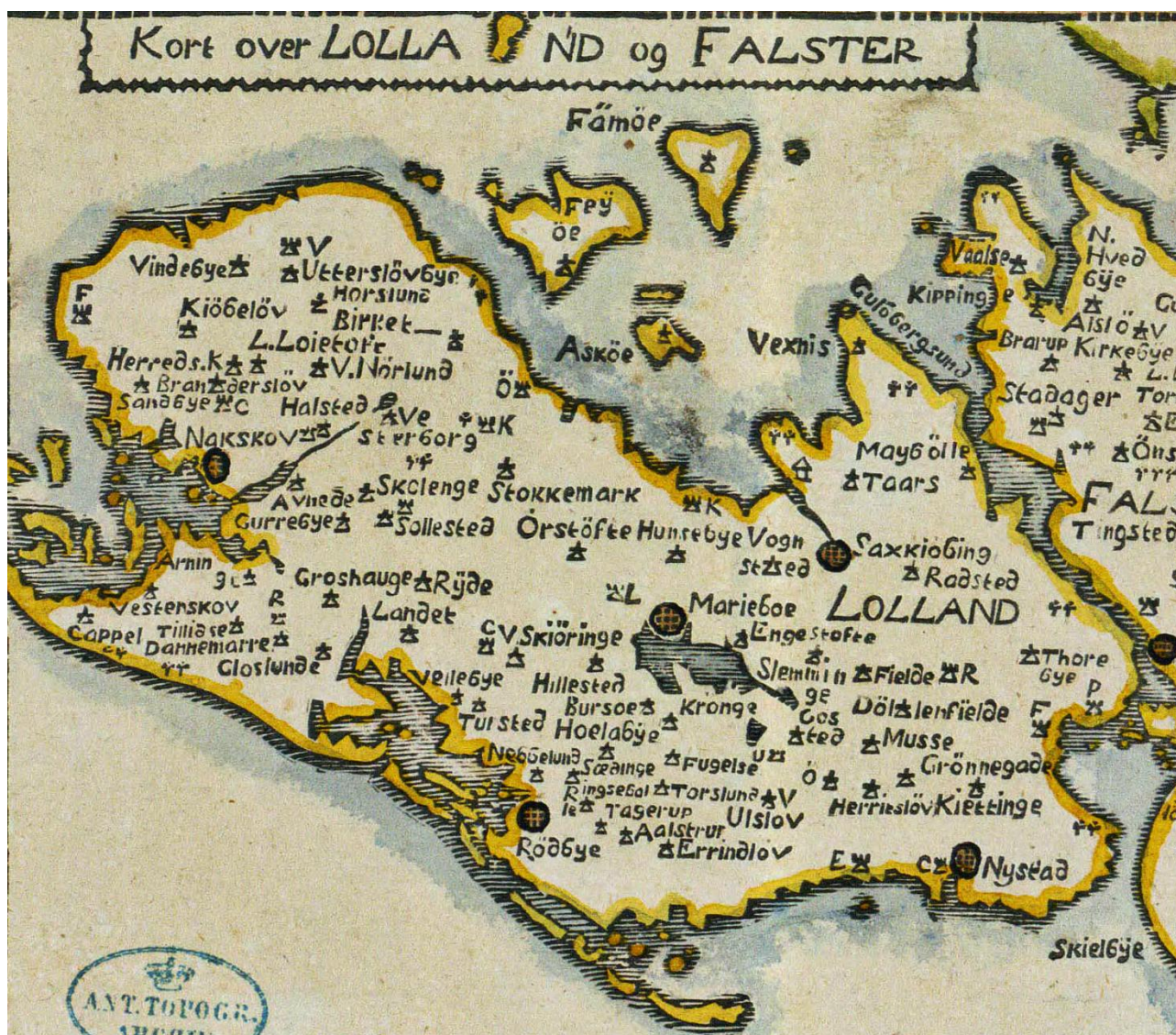
1798

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Beliggenheden er lav, Egnen flad, tildeels taaget og ubehagelig for dem der ere bevante til Skov, Bjerge, Dale og friere Luft, og dog med alt dette blive Indbyggerne gamle og ere ikke af svagere Constitution end andre danske Folk, da Vanen bliver den anden Natur, men dette er just ikke Tilfældet for alle Udlændinge som der fæste Bopæl. Jevnligen fornemmes Vinde fra Søe og Landsiden, som dog noget forbedret og renser Luften.

Lolland Falster 1766

Lolland 1824

Jordarten omkring Nakskov bestaar mest af den gule fede Leer, som er særdeles frugtbar, naar dette Leer pløjes og behandles i rette Tid hverken for tør eller for vaad - men i saadan Leerart ere Vandaarer sjeldne og derfor er got og drikkeligt Vand saare vanskeligt her at tilvejebringe endog ved de dybeste Brønde, imidlertid er her dog i Nærheden en Kilde som har Vand, der just ikke er ildesmagende.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Saxo taler om Lollikerne, men han nævner ikke Nakskov, følgelig er den paa hans Tid ikke meget bekjendt, men i 1266 nævnes den i Erik Glippinges Regerings Aar dom en dansk Kjøbstad. Byen ligger saare beqvem for Handelen, og har virkelig endeel Kjøbmænd, som baade kjøbe og sælge betydeligt, og vilde nogle tage sig tilbørlig af Strand fiskeriet, saa var her i flere Henseender dertil den forønskede Lejlighed, men der maae være vigtige Aarsager at dette ikke skeer i det Store.

At Nakskov har været fordum befæstet vises endnu tydelige Spor til, ventelig ere disse Volde opkastede først af Frederik 2 og siden de følgende Konger ere Fæstningsværkerne forbedrede og udvidede, da det gamle Slot Engelsborg her i Nærheden blev ødelagt, men i den Svenske Krig 1659 ere disse stærke Forskandsninger og Bastioner bleven indtagne og ruinerede.

Engelsborg på Slotø

Kirken er stor og anseelig, den havde fordum et meget højt Spiir, men Stormen nedstyrtede det efter 7 Aar og siden er det ikke opsadt. I Kirkens Muur ud imod Havnen sidde 5 Kugler indskudte i Krigens Tid af de Svenske. Stadens Gader ere store, brede og got broelagte, de har 2 Hovedgader og endeeel ikke just smale

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Stræder. Bygningerne ere ret kjønne og nogle endog opførte med Smag, der skal være ialt henimod 400 Vaaninger og omtrent tusinde Sjæle, her er en latinsk Skole, bekjendt i vore Tider af Bøye, der skrev det ypperlige Skrift Statens Ven. Raadstuen har intet udmærkende hos sig.

Christianssæde et Grevskab (nedrevet 2003), Bygningerne ere af 3 Stokværk, meget ziirlige i alle Dele, og udpyntes immer efter Nutidens Smag, indvendig skal der være herlige Værelser, Malerier og andre Seeværdigheder, men jeg var ikke uden allene en blot Tilskuer paa de Udvendige, Grave og Træer omgive Palæet, Haven har alt hvad man kan formode hos saa prægtigt et Vaaningshuus, men at opregne det alt kunde jeg ikke - desuden blev det ufuldstændigt i saa stor en Mængde af Behageligheder for Øjet. Situationen og Omegnen har jeg ikke kunnet finde smuk eller saa indtagende som andre ville forsikre mig - dog har jeg siden hørt at fra Palæets høje Altan skal være en saare skjøn Udsigt til fjernere Skove, Strand, Kirke, Gaarde og andre afvexlende Gjenstande. Til Gaarden ere meget gode Kornmarker og skjønt Qvæg, noget borte betydelige Skove og Bøndernes Tilstand skal nu være særdeles god.

Til Grevskabet henhører endnu 5 andre større og mindre Gaarde, hvis Bønder ved Grevens Bestræbelse og store Bekostninger ere udskiftede og tiltage i Velstand, da forhen deres Vilkaar var kun maadelige. Skovene ere indfredede, taxerede og behandles forstmæssigt, de skal udgjøre henimod 4000 Tdr. Land til alle Gaardene. Paa Pderstrup er der et bekjendt got Stutterie af en forædlet Race. Kirker og Skoler paa Grevskabet ere oppyntede og tildeels udvidede. Bøndernes Landgilde og Hoverie er formindsket eller ganske eftergivet imod en billig Betaling, og der gjøres overalt mange gode Indretninger for at Almuen skal forbedres baade paa Sjæle og Legemes Vegne, da Oplysning, Velstand og Sundheds Vedligeholdelse ere de store Øjemeder, hvortil man hensigter. Men andre ædelmodige og tænkende Godsejere i Lolland gjøre sig ligeledes al Flid for at lette Bøndernes Vilkaar, og fremme Oplysningen, især fra Skolerne af.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Søeholt, en Herregaard tæt ved Mariboe Sø, omgivet af Skov og Buskadser, Hovebygningen er 2 Etager Grundmuur, af fortreffelig Arkitektur i sin Tid, derhos ere 2 Fløjbygninger, og et lille Kapel. Indvendig skal værelserne forhen have været usædvanlig prægtige saavelsom den Tids Anlæg af Haven, da Geheimraad Luzou ejede Stedet, og især Haven skal da have været mageløs i Landet formeldst de mange Seeværdigheder, hvoraf dog endnu kjendes mange Beviser, der skal have været Malerier i Værelserne, som paa den Tid vurderedes for 30000 Rd. og hvad vilde de ikke nu have havt en langt højere Priis? Endnu er Gaarden smuk, og Haven behagelig for Øjet, især ved Udsigten til den fæske Sø, hvor man seer Vand, Holme med Træer, smaae udstikkende Odder, atter Øer, og paa hiin side Skove, Engestofte, Kirker, Landsbyer, Staden Maribo, smaae Baade, Fiskere, og meget af deslige Skjønheder.

Stalden. Laden og Mejeriet ere næsten nye og særdeles godt indrettede, og ganske hensigtsmæssige til Agerbruget og alle dertil udfordrende Ting. Gaarden har 9 marker, hver på omtrent 50 Tønder Land, foruden 3 betydelige Enge. Der holdes 200 Køer og 40 Heste foruden endeel Faar og andre Creature. Man formoder at Hoveriet skal eftergives og Bønderne blive Selvejer.

Betydelige Skove henhøre til Gaarden næsten 500 Tønderlands Areal, med megen Underskov, som alt er indfredet, mange nye Plantninger ere foretagne hist og her i Skovene, saa ingen Plet er aaben, hvorved Skiøtten Schrøder har gjort sig særdeles fortjent som forstkyndig, da disse Plantninger ere skeete ved ham

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

og hans Bestyrelse. Højeringen af naturligt Græs gjør aarlig omtrent 400 Læs, her er og et Teglværk, som forhen leverede særdeles gode Produkter af forskellige Sorter.

Til Gaarden høre betydelige Tiender, saasom Fuglse Kirke med enkelt, Krønge og Holeby med dobbelt, og Buske Kirke med tredobbelt Tiende, da Præsten nyder en bestemt aarlig Refusion, som af Kongen er confirmeret, rigtig nok til stor Fordeel for Præsten paa den Tid den skeete, men nu neppe!

Bøndergodset til Søeholt bestaar af 47 Gaarde, og mangfoldige Huse, alt udskiftet og til deels indhegnet. Jorderne ere gode og til de fleste ere Tørveskjær og Gjærdselhugst, saa Almuens Tilstand meget forbedres nu siden udskiftningen. En bonde har 4 til 6 Køer, og følgelig ikke kan sælge Smør, en maaske han siden indseer at der er sand Fordeel ved at holde flere Køer og færre Heste, ligesom Tilfældet nu er andre Steder, og hver ved den Fyenske Bonde især har saare meget tiltaget i Velstand og bedre Forfatning end forhen, da de mange Heste opaade Alting. Efter 4 Aars Hvile faaer Bonden Havre i Grønjord og gjøder derpaa Vintersæd, fornemmelig Hvede, derefter Ærter og siden Byg med Klever, og her er den Bonde, som paa 4 Tønder Land har avlet over 20 Læs Kleverhøe, thi vel tøjres Kreaturerne paa sidste Aars Klever eller efter Afhugningen, men Staldforingen er ubekendt. Ærtesæden, baade af graae og af hvide er meget almindelig, saavelsom Vikker, men Rugsæden kun ubetydelig. Man har nu Erfaring om, at Hejren?, der afkastes fra Hvede og Rug, er meget brugbar og anvendelig til at fede Sviin med, naar den kaages og bringes noget Gjæring, ved passende Tilsætning af Vegetabilia.

Fiskeriet af Søeholt Søe er saa betydeligt at samme er bortforpagtet for en ikke liden aarlig Afgift. Og Jagten af stort og smaat Vildt, saavelsom Agerhøns og andre vilde Fugle, er iblandt de bedste i Lolland.

Plovene ere som de sædvanlige i Sælland, men Studepløjning er ubekjendt her, Steengjærder bruges ikke meget, endskjønt der er Materialer nok dertil, men dobbelte Grøfter, som undertiden beplantes med levende Væxt, er den almindelige Hegn, hvoraf, især større og mindre Pilesorter, særdeles lægger Vind paa af Alle baade i og udenfor Bondestanden. Tjenestefolk her faaer vel ikke saa stor Løn som i de andre Provindser, men de vil spise og drikke særdeles godt, og intet maae spares, især paa Suulvahre, om man vil have og holde Arbejdere, thi Bonden beværter sine Folk undertiden over Evne. Almuens Vilkaar og Tilstand er ellers ikke saa god som i Sælland, thi vel findes her nogle meget rige og formuende, men Mængden er i maadelig Forfatning, isæt paa de Steder der endnu ligge i Fælledskab, da Udskiftningen allevegne bevirker Driftighed og bedre Vilkaar, naar Bonden selv vil stræbe.

Her er lagt en Plan og gjort Begrundelsen til, at alle Godsets Bønder skal blive Selvejere, saafremt de selv kan indsee og skjønne derpaa, og tilvejebringe Renterne af den udfordrende Summa.

Fra Præsten i Holebye har jeg erholdet nogle Oplysninger om Agerdyrkningen i begge hans Sogne, men da disse næste ere overensstemmende med ovenstaaende om Søeholt, som ligger tæt derved, og Bønderne nyelig ere udskiftede, saa forbigaaes samme, især da jeg forhen har meldt noget om Præstegaardens Jorder der, som jeg selv tog i Øjesyn.

Østofte Præstegaard er stor, smuk og anseelig bygget, Værelserne og alle Udhusene svare fuldkommen til deres Bestemmelse, og Haven er sjælden i sit Slags med mange Hækker, Aller, Frugttræer, Lysthuse, engelske Anlæg, store Buskadser, alle Sorter Jordfrugter, og kort en af de skønneste Præstegaards Haver, jeg siger ikke den alleskjønneste, thi i Jylland har jeg seet Haver ved nogle Præstegaarde, som overtræffe

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

denne. Iblndt de mange Sindbilleder findes der en Mindesteen om en æret Velynder, og andre Seeværdigheder. Præsten der er en Søn af den Lærde Magister J. H. Dyssel, som kom fra Sandbye hertil, og gjorde mange ypperlige Forbedringer ved Marken, Skove, Have, og Værelserne, og den anlagte gode Plan fortsætter Sønnen med heldig Fremgang. Til Præstengaarden er betydelig Skov, megen Budskadse, veldyrkede Marker og Enge, og Kaldet selv er et af de store, hvorfor der her, som flere Steder i Lolland, maae være residerende Kapellan. Hartkornet er 14 Tønder til Præstegaarden, hvis Areal er 54 Tønder Ager, 23 Tønder Eng, 54 Tønder Skov, Buskadse og Tørvemose, Agerjorden er inddeelt i 7 Lodder, hver paa 7 til 8 Tønder land, og drives i følgende Orden: Hvede, graae Ærter, Byg med Klever, som første Aar slaaes.

I omegnen af Østofte er stor Mangel paa Steen, hvorfor man maa bruge Grøfter til de faa Vænger, som ere indhegnede, da ingen Udskiftning hos Bonden endnu har havt Sted. Ved Bandholm fiskes noget, især Flyndere, men et Selskab har nu forenet sig om at drive Fiskeriet i det Hele paa en tilbørligere Maade. Meget Pileplantning findes hos Bønderne, men af levende Gjærder ingen, da de hellere flette deres Hegn med Pill eller opføre Riis gjerder. De sædvanlige Plove findes allevegne, dog har Præsten en engelsk Plov uden Hjul, men finder den uduelig paa disse stærk leerede Jorder. Smaakreature, Gjæs, Sviin og Faar gaee på Brakjorden, men naar Gjødningen er nedpløjet om Midsommer, saa er der ikke noget Græs for dem til Trivelse, og mange omkomme saaledes af mangel inden Mikkelsdag. Skov er der Overflødighed af, og enhver Bonde har sin indfredede Skovpart, hvor Ege og Bøge tilhører Godsejeren, men Underskoven har Bonden selv Frihed at bruge til Skikkelighed.

Østofte Sogn har 756 Tønder contribugdelt Hartkorn, oh i Almindelighed velhavende Bønder, hvoraf nogle have mange Penge paa Rente, og dog hos de fleste er intet andet at sælge end Hvede, Byg og Ærter, thi af de faa Køer, som løbe på de usle fortørrede Fællede, skal der neppe være Smør til Huusholdningen som udfordres her, da Alting til Fødevarer i Overflødighed skal have.

Præstegaarden holder 9 Heste, 32 Qvægshøveder, 16 Faar, 20 Sviin, alt af fortrinlig god Race, men nogle af Bønderne s ere almindelige Heste og Qvæg, ihvorvel andre faa dog beflitte sig paa færre og større Heste saavelsom Køer af en melkerigere Art.

Sillested (Søllested?), en meget lang Bondeby med mange Vaaninger der just ikke ere smukke, og utallige Piil baade ved Gjærder og paa Gaden. Paa dens Marker kunde endeel gavnlige Forbedringer foretages i flere Henseender, men hvor der er Fællesskab, er det ikke saa godt at iværksætte, videre forsatte jeg Rejsen igjennem **Fuglsøe (Fuglse)**. **Øster Ullslew** til **Ulriksdahl** (Godstedvej 23 Røgbølle Sø), som ligger ret kiønt ved en Færsk Sø, 2 miil i Omkreds som har adskillige Sorter Fisk.

Ulriksdal

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

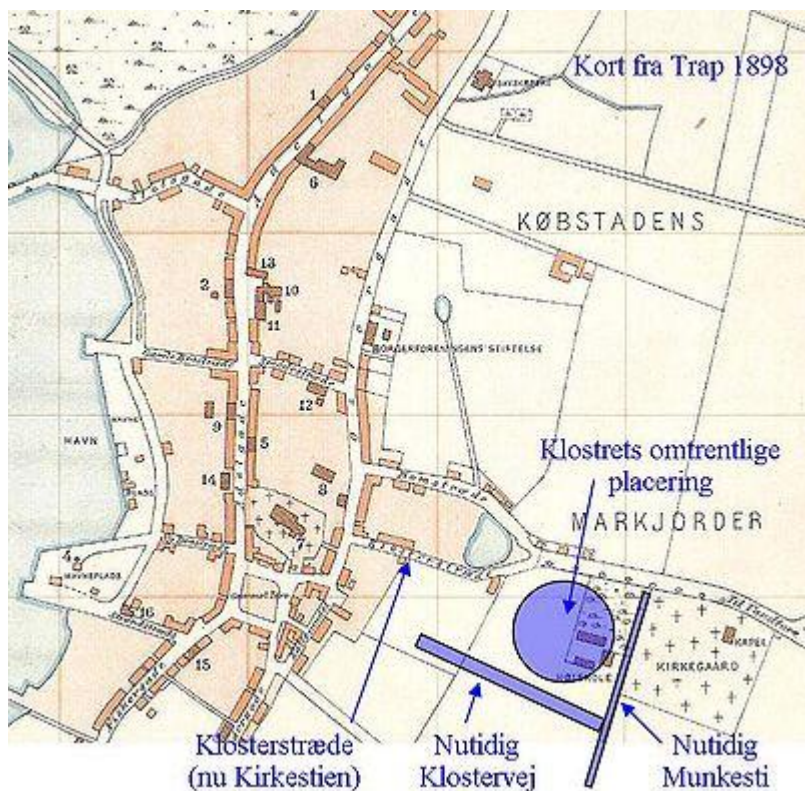
Bygningerne ere ikke efter Nutidens Smag, men i fordums Dage have været prægtige, da baade disse og Haven ere af Geheimeraad Luzovs Anlæg, det Hele er smukt situeret ved Søen og har Skov i Omkredsen. Markerne kunde jeg ikke synderlig Bedømme, thi det var henimod Aften, da jeg videre fremvandrede til **Herridslev**. I Nærheden skal have ligget det fordum Røverslot Frejle, hvoraf Ordsproget endnu lyder: "de Frejle Skalke."

Nysted Kjøbstad har den smukkeste Beliggenhed i Lolland, da her er Skov, Vand, Banker og nogle Dale, vel er Byen ikke saa stor og køn som Nakskov, men i Situation, frisk Luft, bedre Vand og god Havn har den meget forud, dens høje Kirkespir, Huse og Vejrmølle giver sig fordelagtigt ud, naar man kommer tilrejsende.

Til Nysted Bye ligger 37½ saakaldede Kongejorder, hver omtrent paa 8 Tønder Pløjeland, disse vare forhen bortfæstede paa Livstid imod en ringe aarlig Afgift, nemlig 20 Mk. 5pz hver, men blive nu efter kongelig Ordre ligesom deres Fæstere bortdøe ved offentlig Auction bortlejede paa visse Aar. Disse Jorder ligge i 3 Marker tæt op til Byen. Desuden endeel Jorder som deels tilhører Kirken ag de Fattige, og deels Private. Nogle af dem har fra Arilds Tid lagt i Vænger, og endeel blive for en Snees Aar siden udskiftet, hvorved den 4de Mark medgik, da Byens Jorder forhen laae i 4 Marker. Østen for Nysted laae før Reformationen et Munkekloster, formodentlig af Carteuser Ordenen, dette blev feculariseret, og med dens Kirke og øvrige Bygninger nedbrudt. Dette Kloster ejede en Mark, noget mindre end en af de forhen omtalte. Denne Mark blev af daværende Konge skjænket til Byen, saaledes at ethvert Huus og Gaard fik deraf et proportioneret Stykke, men ved Dødsfald, Kjøb og Salg er denne Plan forrykket og Ejendommen er kommen fra Stæderne og nu i nogle Enkeltes Hænder, som tildeels har udskiftet disse samlede Ejendomme i særskilte Vænger. Pladsen, hvor Klosteret har staaet tilligemed dens Have, blev som frie Hovegaardstaxt indtaget under Aalhom, som da tilhørte Has Majestær Kongen. Dette Vænge, nu Spurree Haven kaldet, er af Aalholms Ejer siden solgt til en privat Mand i Nysted, og har havt forskellige Ejere. Der er optaget Ruiner af Klosteret, nemlig mange tusinde brændte Steen, og nærværende Ejer Told og Consumtions Inspektøren har ligesaa ladet optage nogle brændte Steen, og nogle tusinde Læs Kampesteen, som til Grundsteen havde lagt under endeel meget betydelige Bygninger. Af disse Steen ere nogle hundrede Favne Steengjærder bleve opførte om dette og flere Vænger, som samme Mand ejer og ved denne Lejlighed ere fundne i Klosterhaven Beenrader og af adskillige Liig, der har været lagte i en muret Begravelse, hvis hvide Udspækning Tidens Tand endnu ikke har kunnet beskadige, med brændte Steen, murede Vandrender under Jorden ec. Til Byen hører endelig et Overdrev paa 215 Tønder Land, som desto værre ikke benyttes tilbørlig, fordi Byens Indvaanere derom ikke kan blive enige.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Desværre ved vi ikke meget om netop dette kloster. Bygningerne blev revet ned kort efter reformationen og de sidste synlige rester forsvandt omkring 1800 da jordens ejer efter sigende fjernede 1000 (heste)vognlæs sten, der havde udgjort fundamentet. Visse ting åbenbarede sig i 1891, da Nysted Højskole blev bygget på grunden, i 1900 og senest i 1926-27, da en summarisk undersøgelse blev foretaget af Nationalmuseet. Ved den lejlighed fandt man dog frem til, at klostret mindst bestod af et traditionelt firfløjet anlæg rundt om en gård med korsgange. De indvendige dimensioner (gården) var ca. 27 m i øst-vest retning og 18 m i nord-syd. Man fandt også en del grave, men ikke mange genstande. I dag er området bebygget med parcelhuse og forskellige større bygninger. Så sent som i slutningen af 1970'erne, da der blev opført en industribygning på en del af grunden, kom mange spredte munkesten og andre bygningsdele tilfældigt til syne.

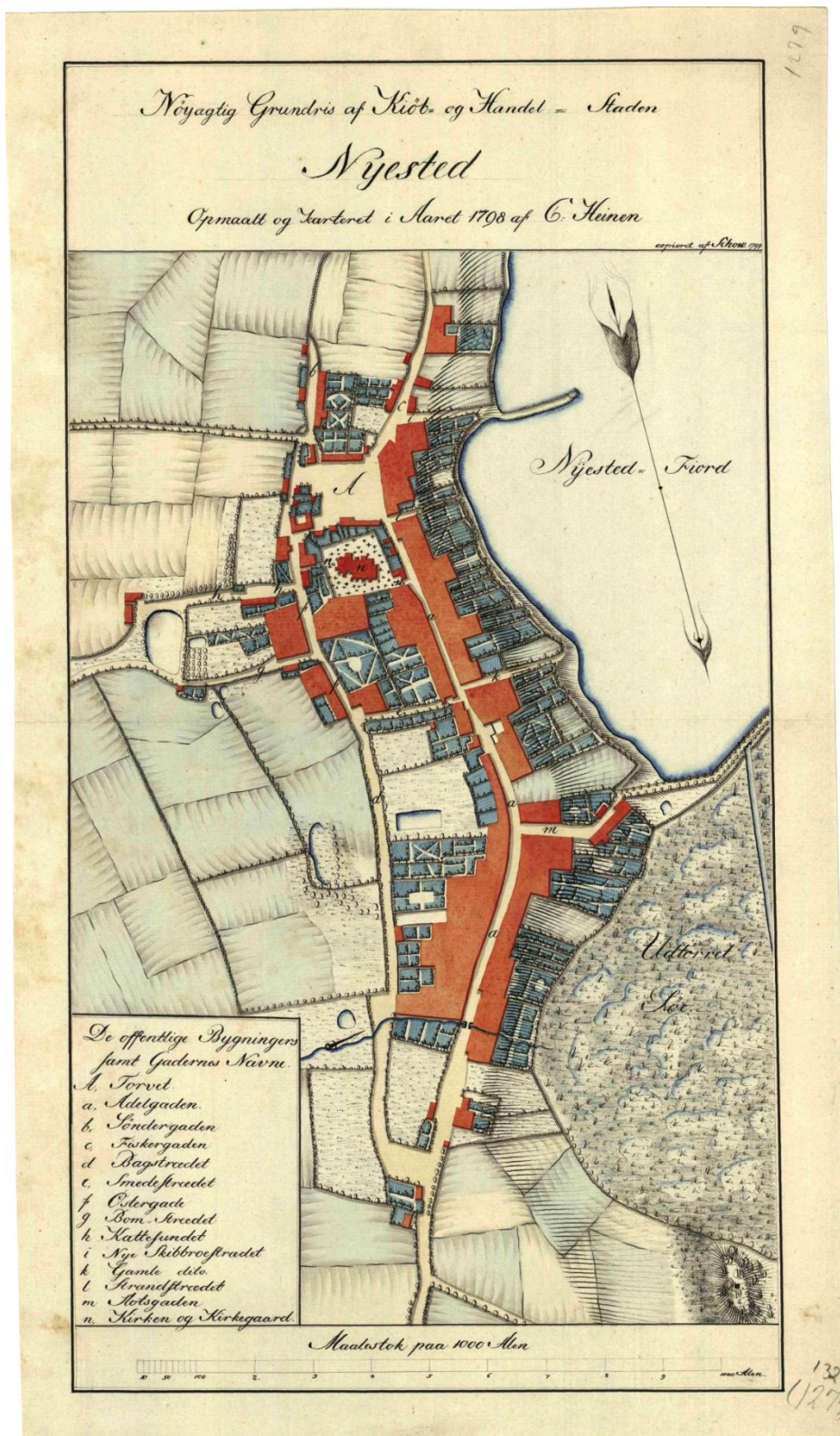

Signet fundet i udkanten af klosterområdet

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Både på Nationalmuseet, samt i Stiftsmuseet i Maribo findes formsten fra klostret

Nysted 1799

Af Vinterkorn avles der 2/3 hvede imod 1/3 Rug, saa avles mere Byg end Havre, til Ærtemark indtages det halve af Brakmarken, og saaes der endeel Klever, som voxer i disse Jorder meget frodig.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Skov ejer Byen ikke, og lider derfor Besværighed med at faae noget til at holde dens mangfoldige Gjærder vedlige med. Tørveskjær findes vel i Klostermarken, men det er tildeels opskaaret og tildeels i faa Mænds Eje. Fiskeriet skal have været betydelig i ældre Tider, nu derimod er det ringe, da det mangler her paa duelige Fiskere. Et andet Slags Fangst fortjener derimod at anmærkes her. I stormende Vejr søge Sælhunde, hvoraf der er en Mængde her, til flugt paa de tørre Holme, paa det noget over en Miil herfra liggende **Rødsand** (Rødsand Revle?). Naar Stormen er af Vesten falde almindelig Vandet betydelig, hvorved Holmen bliver større og disse Dyr faae derved langt til Vandet. En driftig Mand, Strandiaægs, Commissionær Borgerkaptain og Kjøbmand Rielsen, har fundet paa at betjene sig af denne Lejlighed, med flere at sejle ud ved gunstige Aspecter for at overfalde disse paa Sandet liggende Dyr og slaae dem ihjel. Flere tusinde ere paa denne Maade dræbte, og sjælden undgaaer dem ved gunstig Leilighed en eneste, den største Fangst der nogensinde paa denne Maade er gjort, skeete i Foraaret 1802, da af 4 Mænd i faa Timer 915 Sikr. for største Parten store, bleve dræbte, og ikke en eneste fik Lejlighed til at undgaae. Denne Fangst er meget fordeelagtig, allerhelst i disse Tider, da Trannen har været saa kostbar, og har ophjulpet adskillige Familier her.

Nogle tusinde Favne Steengjærder ere i ældre og nyere Tider blevne opførte, og der ere Steen nok tilbage til ligesaa mange. Og har Byens Indvaanere med Held betjent dem af det i Mængde opflydende Tang til Gjærder, naar der sættes et lavt Steengjerder fra Bunden af. Disse Gjærder frede godt og ere varige. Levende Gjærder vil ikke lykkes her. En Mængde Pile ere plantede, som kunde hjælpe meget til Hegn, men slette Mennesker har nu funden paa at hugge Pilene om for at stjæle dem til Brænde, dette nedslaaer ganske Lysten til at oprejse disse nyttige Træer.

Tjenestefolk og Daglejere af Byen og Omegnen kan faaes. En Avlskarl faaer 20 Rd. en Pige 6 a 8 Rd. en Daglejer, som faaer Kost 8 a 10 pz. foruden Kost 24 pz. I Almindelighed høres det Klagemaal, at de ikke ere flittige, vil leve godt, og Karlfolkene, naar de skal arbejde, vil have 3 Gange Brændeviin daglig.

Byens Beliggenhed er saare skøn, Strand, Søe og frugtbare Marker omringe den, smaae Banker og jævne Forhøjninger fortrylle Øjet. Ejeren til det et Bøsseskud fra Nysted beliggende gamle Slot **Christiansholm** (**Aalholm Slot**) kaldet, som skal være den ældste Bygning i Dannemark, har anlagt meget skønne op til Indgangen til Byen gaaende ,med Linde beplantede Spadseregange, hvorved Nysteds Indvaanere fryde sig fremfor nogen Kjøbstad her i Landet. Klub haves paa denne Tid ikke her, ellers er Omgangen utvungen selskabelig og vennehuld.

Postvognen fra Nysted

Denne skjønnne Egn, de frugtbare Jorder og romantiske Udsigter opmuntrede den bedre Deel af Byens Indvaanere til heldig Havedyrkning, som dog af de lavere Folkeklasser meget forsømmes. Humle, Hør og Kartofler bliver med megen Held dyrket.

Huusflid findes der lidet af hos smaae Borgere, desto mere ere andre derfor at rose. En meget betydelig Stivelse Fabriqve, som ligger imellem Nysted og Christiansholm, imellem Stranden og en færsk Søe paa Nysted Grund, kan her ikke forbigaaes. Fabriqven forarbejder, naar Høsten ikke hindre, ugentlig 50 Tønder Hvede til Stivelse, som giver dens ejere gode Fordele, og Smaaefolk her i Byen har Fordele deraf, dels med Fortjeneste for Arbejde ved Fabriqven, og dels med det saakaldte Slud, som falder af, og overlades imod ringe Betaling til at fede Svin og opføde andre Creature med.

Konge Tiende her er skjænket til Kirken og Sognepræsten. Med Kirken, som er rig, har gode Indkomster, er smuk og i god Stand, har Indvaanerne en moderat Accordt, men Præste Tiende, som i utænelige Tider har været accorderet, gives nu af de fleste i Kjærven paa Marken, da en almindelig Accordt, selv efter den kongelige Indbydelse, ikke har været at opnaae. 10 a 12000 Tønder Korn blive omtrent herfra udskibet om Aaret, meest Hvede og Byg, men dog ogsaa nogle 100 Tønder Rug, Ærter og Havre. Udførselen af andre

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Sorter Vare er ubetydelig, dog udføres herfra endeel Smør, Ost og Stivelse, som deels føres til Kjøbenhavn, hvor Ejerne holde et betydeligt Oplag, og undertiden til udenlandske Stæder.

Byen ejer 5 Fartøjer, alle Jagter af forskellige Læsters Drægtighed. En bestandig vedvarende Havne Commission er af Hans Majestæt anordnet, som ved Hjælp af en paalagt Afgift af ud og indgaaende Skibe og Vahre, og ved Laan af Kredit Kassen, har foranstaltet Skibbroen istandsat samt bygt en Mudderpram med Maskine til at opmudre i den skønne rummelige og sikre Havn her, hvortil nu er samlet fornødne Kræfter, og som i tilstundende Sommer under Havnefogdens Opsigt skal foretages.

Her lever 5 a 6 Familier blot af Avlingen. Haandværksstanden er slet besat, der fejler Tømmersmand, Hjulmand, Rebslager, Garver, Kobbersmed, Blikkenslager, Pottemager, Maler, Uhrmager, Rokkedrejer, Hattemager og Glarmestre, som alle, naar det var duelige Folk, godt kunde leve her. Overalt er Nysted for sine naturlige Fordele ikke bekjendt nok, og fortjene Vedkommendes fortrinlige Opmærksomhed og Understøttelse i flere Henseender.

(For dette udførlige om Nysted har jeg Hr. Kjøbmand Mackeprang der paa Stedet at takke)

Promenaden uden om Staden er meget indtagende og afvekslende for Øjet. Torvet er stort men tildeels ikke broelagt, der laae en stor Mængde Ege og Bøgekjælver, og nede ved Skibsbroen var forskellige Sorter Fyrre og Egeetømmer. Broen er lang og bred med gammel.

(Nu siden den nye Indretning af Postjagterne skal gaae fra Nysted til Kiel og Heiligenhaven med Rejsende visse Vørtage, saa giver dette Færgeløb nye Næringsveje for endeel af Borgerne og andre, og ventelig blir nu Skibsbroen og endeel flere Ting istandsat til Bequemmelighed for Rejsende)

I Hovedgaden ere nogle kjønne Huse, men i de andre Stræder endeel Straatækte og gamle. Bag ved Byen ere adskillige nydelige Haver, vel indhegnede og mangfoldige Piil i Grøfterne paa Siden af Vejene og Christiansholms Have er dejlig.

(Christiansholm Avling er betydelig, der er 9 Marker, hver paa 60 Tønder Land desforuden er der Enge og andre Løkker paa 147 Tønder Land til Høe og Græsning. Skovene indeholde noget over 200 Tønder Land. Til Gaardens Drift ere 102 Hoveriebønder og Tiende der oppebæres in Natura af 690 Tønder Hartkorn i flere Sogne, saa Gaarden foruden sin gode trofaste Bygning har Anseeligt, der anbefaler den endog i Henseende til et stort Mejerie).

Jeg matte vente temmelig længe førend jeg fik Vogn fra Nysted, da Hestene vare vandrede langt ud i Marken saa Vognmanden ikke kunde komme til den bestemte Tid, men jeg morede mig ret godt hos de gjæstfrie venskabelige Folk, og derved fik Lejlighed atter at gjøre Spadseretour paa den anden Side Byen henimod **Taagense**, hvor der er en lang Skovstrækning og smuk Udsigt over Stranden til Falster.

Kiettinge (Kettinge) er gammel, men dog ret god, Landsbyen er stor og har gode Gaarde, og Kirken er en af de kjønne i Lolland, derfra til **Frejløv** en stor bred Vej med endeel udstøttede nye Gaarde paa Siderne, man seer endeel flettede Gjærder, atter høje Riisgjærder, passerer en sumpig Krat og en skummel Skov, hvor der hist og her øjnes i fjærr Frastand, en Gaard, et Huus, nogle Agre, et Glimt af Sundet ved Falster, atter Cirkel af store Skove, over en slem stenet Vej, med Buskadser indhegnet, tæt forbie Herregaarden Fuglsang, hvis Lysthuus paa en Forhøjning i Haven sees langt borte, og er udpyntet med alt hvad der kan tildrage sig

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Opmærksomheden i god Smag og nye Arkitektur. Gaardens nydelige Bygninger kunde jeg kun see som Forbierejsende, men Tiden tillod mig ikke lang Ophold, da min Bestemmelse var at komme over Sundbye Færgested endnu under Aften. Her var atter god Vej, mange Piile Alleer, Steengjærder, øjensynlig Agerdyrkningsflid, herligt Qvæg og en behagelig Egn, saavidt Lolland kan have.

Flintinge Præstegaard er meget smuk teglhængt, med store vel indrettede Værelser og en Have der har kostet Umage baade at anlægge og vedligeholde med Hække, Alleer, Buegange, Lysthuse, Blomster, Træer og Jordfrugter, med en vid Udsigt til Falster og Skibene i Sundet. Præstegaarden har kun ½ Tønde Hartkorn, men desto mere i Tiende, da Sognet bestaaer af 958 Tønder Hartkorn.

I Sundbye Færgegaard sad jeg imedens Regnen varede og ønskede at kunde skrive en Karakteristik over den lollandske Almue, som den Jonge har skrevet om den sællandske, men det blir kun et blot Ønske, jeg har for liden og indskrænket Sagkundskab om Landets Forfatning, jeg vil derfor blot laane nogle enkelte Træk af andres Samlinger over dette Emne.

Lollands Hartkorn er 19366 Tønder, er et meget frugtbart Land, men hvad der skal kjøbes til Almuens Fornødenheder er naturligvis dyrt. Bonden lever for godt, spiser tidt og meget. Stranden omgiver Øen og dog forsømmes Fiskeriet, men deels Folkemangel deels Hoverietjeneste hindre denne Næringsvej at komme til nogen Fuldkommenhed. En vaad sommer er en stor ulukke for Landet i Henseende til Afgrøde. Nogle Egne have Mangel baade paa Tørv og Brænde. Klædedragten er tarvelig, men slet ikke smuk, hverken hos Mandfolk eller Fruentimmer.

Brændeviin, Suul, Hvedekage o. s. v., i god Forraad er de nødvendig Artikler i Bondens Huusholdning. Maaskee dette og den taagede Luft tilsammetagne ogsaa ere Aarsagen at de fleste ikke have anseelig Vext eller noget raskt og ferms i deres Væsen, og at især Fremmede ere saameget udsatte for de slemme Febersygdomme. Tilforn har det været en Sætning, at Bonden levede vel fra Høsten til Juul, men siden kun tarvelig, nu siden Udskiftningerne passe de fleste dog paa at sætte Tæring efter Næring hele Aaret, og deres Afgrøde blive nu ogsaa overflødige, Bonden er ikke doven, men han gjør ej heller meget meer end efter Forfædrenes Vedtægter. Han er ikke ond eller vranten, men Gjæstfrihed og Belevenhed i Omgang er just ikke karakteristisk. Fordomme hævdes hos dem saalænge mueligt, og endskjønt de have stor Respekt for Øvrighed, Herskab og Forvalter, saa lade de sig ikke, just meget let overtale til noget Nyt i Agerburget, uden at Fordelen deraf kan bevises med flere Exempler. Grove Laster ere ikke hærskende, thi at en Tyvebande kan existere har og været Tilfældet i andre danske Provindser, men at Culturen i deres Væsen er mindre end deres som boe i Nærheden af Hovedstaden eller andensteds, hvor Omgang med flere afsliber noget af det Stive og Raa, er en naturlig Følge af at Landet er en Øe, og langt borte fra de just store Steder.

I Lolland ere nogle Talemaader som ikke findes i de andre Provindser, saasom: Stjøven = Gadekjær. Hensigt = Paapassenhed. Kryl = et lidet spædt Barn. Opled = Overdelen af en Særk. Ampling = et stor Stykke. Tee = Anseelse. Skrub = Buskadse. Duss = Rivningen paa Ageren. Primfine = nyttige Ophævelse. Dæse = slemt Slud og Taage. Forri = derfor. Giøol = Haandfuld. Pelement = Forlegenhed. Snating = Skidenfærdig og mangfoldige andre flere, som idelig høres især blandt Almuen.

Mange Lærde og klygtige Mænd har Lolland endnu og havt fordum: Den store svenske General M Steenbuk er født i Schoulænge 1659. Cansler Arrild Hvidtfeldt paa Berridsgaard 1548. Nic. Hemming 1513. Peder Oxe

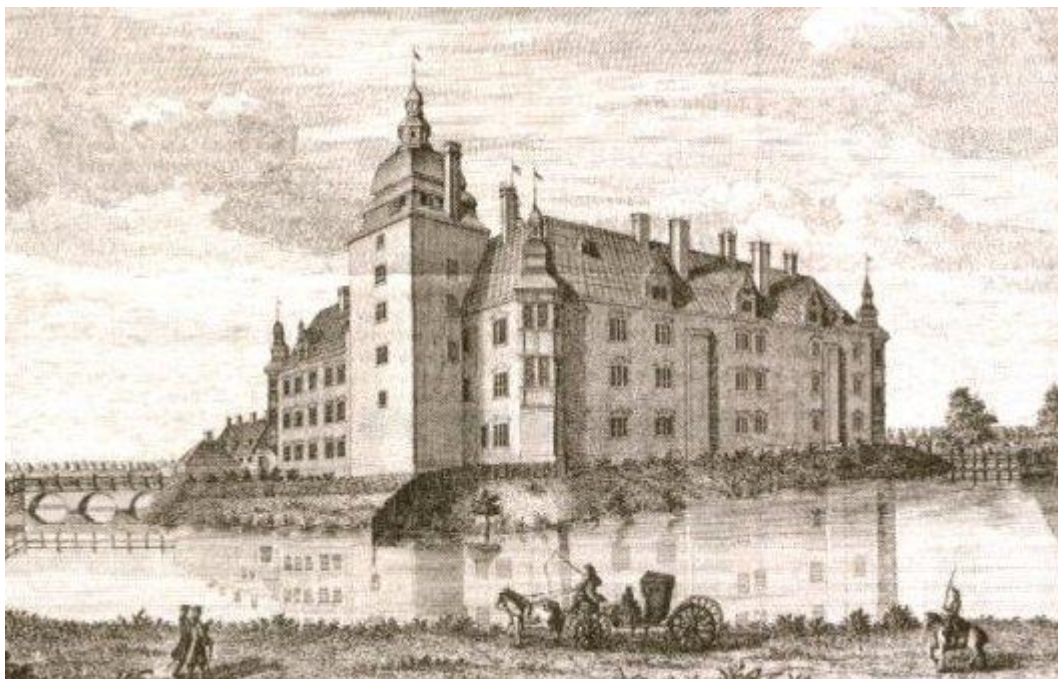
L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

paa Nielstrup. Mogens Giøe paa Kierstrup. Rektor Chr. Falster i Brandersløv. Joh. Stephomus og Professor Thestrup i Nakskou. Laurits Thura Sammesteds. Biskop N E Balle i Vejstensov 1744 o. a. fl.

Og i vore Tider har Landet endeel berømmelige og velstuderede Mænd, saasom: Dr. Sandøe, Pastor Boysen. I. R Trojel, G. J. Brandsted, E. E, Schultz, A Borch, M. Schwartzkop, J. Borch, F. E. Krag, og mange flere, som jeg just ikke kjender, især fra den litteraire Side. Lolland har ogsaa endeel forstandige og tænkende Godsejere, Forpagtere og Embedsmænd, der hver i sit Fag opgive følgeværdige Exempler, og blandt Bonde standen gives her og nogle, som vise, at de ved Dannelsen kunde have blevet Genier.

Nyekjøbing Falster er næsten ganske omgivet med Vand, thi Guldborg Sund gjør en Indbugt henved den gamle Slotshave, fra hvis yderste Kant igjen løber en lille Aae paa den fyldige Side af Byen ud i Stranden. Der er 2 store vel broelagde Gader og endeel mindre Stræder, hvori ere mange kjønne tildeels zirlige Bygninger af god Smag. Promenaderne omkring Byen ere dejlige og indtagende, men naar man kommer til Banken hvor Slottet haar staaet, føler man nye Beviis paa, at alle, endog de skjønneste og prægtigste Ting ere forgiængelige, især da dette Slot var indrettet med al muelig Beqvemmelighed, Pynt og Ziirlighed til Beboelse for Dronningerne Sophia Amalia og Charlotte, som begge erindres længe i Falster for Dyd, Guds frygt og Vindskibelighed især i Fabriken Væsenet. Man har endnu Tegning tilbage af dette prægtige Slot med alle sine Spire, Taarn ? etagers Bygninger, Gaarde, Haver o. s. v., som alt laae tæt ved Sundet, og var den Tid en af de smukkeste i Landet endog i Hensyn til den sjældne Situation, og der hvor forhen var Slot er nu en Vejmølle.

Nykøbing F Slot

Byen har et anseeligt stort Torv, og der ligger Raadstuen i hvis ene ende er den latinske Skole, af gammeldags Bygning. Ved Sognekirken er atter en stor Plads og derhos ligger Hospitalet, der seer ud som en Kirke, da det har et Takket Taarn og samme Bygningsform. Strax derved er den forrige Slotshave, som endnu holdes i god Stand af Ejeren, derfra følger man den lille Aae, som gaaer i mange Krumninger ned til

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Stranden, hvor 2 gode Skibsbroer ere anlagte, hvortil temmelig store Skibe kan anlægge og ellers ere for Rejsende der passere over Sundet herfra til Lolland.

Byen har et got Gjæstgiversted, herligt Springvand i de fleste Gaarde som ved Render ere indledede fra Systofte, og gode Kornmarker samt Græsning, saavidt jeg ved en kort Spadseretour kunde bedømme, da Afgrøden stod meget fortræffelig. Efter mit Tykke er Nyekjøbing et dejligt Sted, hvor man ikke saa let kan blive melankolsk som paa andre Steder, der har saa mange Modbydeligheder for Sandserne.

Nykøbing F 1799

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Byen har 211 Huse, 130 Borgere og omtrent 700 Sjæle, der ere endeel gode Professionister, en halv Snees Skippere, Handelen er ikke ubetydelig især med Udførsel af Landets Kornvahre. Da Slottet var beboet, havde Kjøbmænd, Professionister og mange andre store Fordele formedelst Afsætning til de Kongelige Betjentere og Rejsende, og altsaa var Tilstanden den gang bedre en nu. Her er 2 Danske Skoler, som skal være i god Forfatning, og Hospitalet har mange Lemmer, som nyde en skikkelig Uge Gage. At Nyekjøbing endog i sine Velmagst Dage ikke har just været meget folkerig imod andre og Falsterske Steder, seer man af en gammel Skatteligning over hele Landet saaledes, til Pindseffestyr? i Christian den 4des tid 1671.

Nyekjøbing skal give	50 Daler	Helsingør skal give	250 Daler
Nyested skal give	25 Daler	Slagelse skal give	87 Daler
Saxkjøbing skal give	12 Daler	Nyborg skal give	75 Daler
Stubbekjøbing skal give	50 Daler	Svinburg skal give	100 Daler
Nakskou skal give	200 Daler	Ottense skal give	550 Daler
Rudkjøbing skal give	25 Daler	Faaborg skal give	62 Daler
Steege skal give	37 Daler	Assens skal give	125 Daler
Kjøge skal give	250 Daler	Kjerteminde skal give	100 Daler
Skjelskjør skal give	100 Daler	Colding skal give	150 Daler
Callundborg skal give	75 Daler	Ribe skal give	375 Daler
Nestved skal give	125 Daler	Aalborg skal give	625 Daler
Roskilde skal give	48 Daler	Aarhus skal give	390 Daler
Kjøbenhavn skal give	1375 Daler	Veile skal give	100 Daler
Præstøe skal give	25 Daler	Viborg skal give	175 Daler
Randers skal give	250 Daler	ec. ec.	

Uden for Byen er Alting grønt, især saae jeg nogle fortræffelige Klever Agre, denne Græsarts Dyrkning har gjort hele Riget stor Fordel, især hvor Udskiftningerne have Sted, Jeg erindrer ved denne Lejlighed at en Grevinde Marbeau blev i Revolutions Perioden i Frankrig halshugget, een af Klagevosterne imod denne unge Enke, der ellers viiste de Fattige saa megen Godgjørenhed, var, at hun havde ladet store Stykker Land besaae med Klever, for at gøre Kornpriserne højere, men hun var Ejer at store Godser der vurderedes for mange Tønder Guld, og nu hjemfaldt disse til Nationen, vidtløftigere herom taler Hamburger Zeitung 18 Febr. 1894. Gud ske Lov, at de Franske nu kan saae Klever, uden derfor at tiltales paa Ære, Liv og Gods.

Weggerløse Sogn har af de 74 Gaardmænd der ligge til Sognet, kuns en Gaard i Marbek, een Gaard med 1½ Gaards Jord i Højjet, og 2 samlede i Rabiørg udskiftet. De andre ligge alle i Fælledskab. De højeste Gaarde af Hartkorn i Sognet er 9 Tønder, de ringeste 4 og omtrent 5 a 8 Tønder Land har de paa hver Tønde Hartkorn. Bøndergaardene i Sognet ere i Almindelighed særdeles gode, de maadeligste Gaarde ere i Bryserup, som og er Hoveriegods til Giedsergaard. I Almindelighed har Bondens desværre nu som før dobbelte Heste mod Køer, og af disse ere 5 a 6 Køer det højeste Tal. Paa Bøttoland, som er Græsmark, har hver Bonde fra 10 til 16 Køer og 6 a 8 Heste. Skov er her aldeles ikke, kun Underskov af Tjørn og lidet Eeg. Ingen Tørvemoser uden paa Hasseløe, som dog er maadelig. Paa Bottøe og Hasseløe skjæres Tørv, som tørres og brændes i Ovn.

Byg og Ærter ere Sognets fornemste Sædearter, ellers saaes Hvede, Rug og Havre. Ingen Klever, ingen Boghvede. Steengjerder ere faa, levende Gjerder ingen, de sædvanlige Hegninger ere Tjørne Gjerder og

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Piilegjærder. I Sognet plantes ellers en stor Deel højstammede Pile. Paa Hasselø bruges Tanggjærder. Paa **Bottøe** Diger af Græstørv. Af sognet ere alle Selvejere undtagen Bråstrup, som ere Hoveriebønder til Giedsegaard og Slaubye Beboere som høre til Nykjøbings Kloster. Nyekjøbing Sognepræst har pro Officio i Bonde i Slaubye og 1 Bonde i Rabierg. En Karls Løn hos en Bonde 16 Rd., en Piges 10 Rd., ellers vanskelige at faae, vanskelige at fornøje. En Daglejers Løn 8 pz. Og Føden. I Høsttiden er den fordærlige Stif, at Bonden maae give Huusmanden 12 til 16 gamle Skjepper af Rug, Byg, Hvede og Ærter, som er meget efter andet Maal.

Havedyrkningen er kun maadelig, dog saaes af hver Mand Hør i Marken. Hasseløerne udmærker sig ved deres Flid i at saa og handle med Rødder og Løg, hvoraf en Mand som oftest tager alle sin Gaards Udgivter aarlig. Maadeligt Tillæg har Enhver af Creature, maaskee til yderste Nødvendighed uden at købe, undtagen Heste, som Enhver for det meste maae tilforhandle sig.

Ethvert Huus gjør af Uldent og Linned det de bruge, Faa gjøre noget til Salg. Tienden er ej accorderet efter den kongelige Indbydelse. Nogle ere accorderte paa Præstens Embedstid, de Andre accordere og yde Tienden in Natura, som aarlig vil. I Almindelighed give de ved Accorder for hver Tønde Hartkorn 1 Skp Hvede, 1 Skp. Rug, 2 a 3 Skpr. Byg og 1 Skp. Ærter, der forstaaer sig med nye Skjepper 8 til Tønden, foruden Qvægtidende og Smaaeredsel, hver Mand giver i Almindelighed et Læs Ærtefoder. Her i Sognet er ingen Hovedgaard. Præstegaardens Jord er udskiftet og har fået som den Tid 1778 en forhadet Ting, den yderste daarligste Jord til Byen i den urimeligste Figur, som var muelig. Præstegaarden er i god Stand.

Sognets Situation er høj og behagelig med udsigt til Østersøen og Lolland, men blottet for Skov. Alle muelige fremmede Betlere fra Sjælland især, oversvømme uforstyret Landet, og til yderste Grovhed fordre Almisse som en sand Rettighed. Wegerløse Sogn kan godt forsyne sine faa Fattige, og gjør det ogsaa baade med Korn og Penge.

Til **Weggerløse** rejser man igjennem en stor Skov fra Nyekjøbing og siden til **Tjerebye** tæt ved Sundet, her seer man **Hasseløe** og endnu en liden Øe jævnsides, samt kan see ind i Lolland til Prierskou og Nagelstie o. s. v.

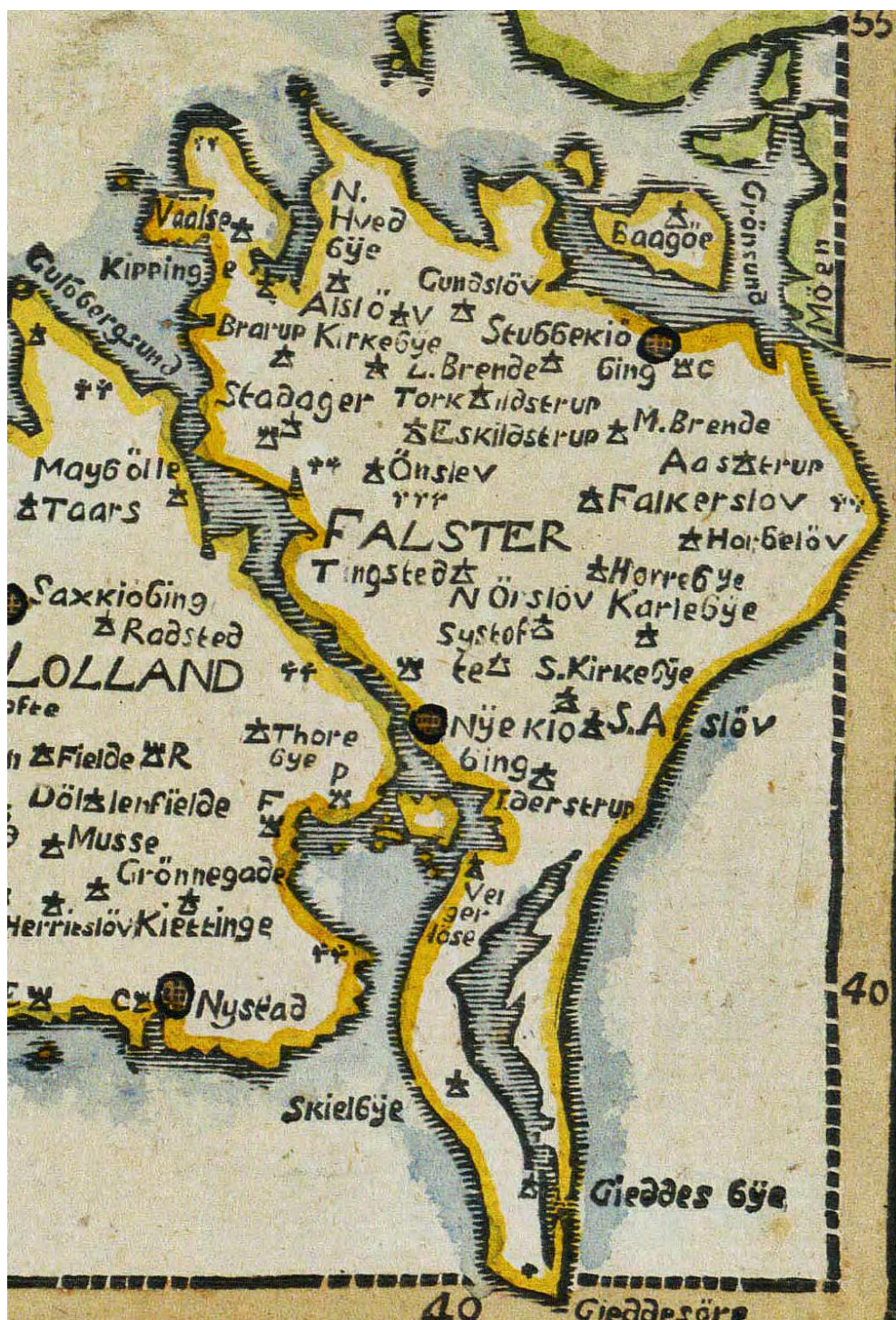
Hasseløe beboes af et Slags Folk, hvis Stammefædre vare Friser, der kom herind i Christian den 3dies Tid og tildeels nedsatte sig paa Bottøe ogsaa, deres Dragt og Have Beskættigelse med allehaande Jordfrugters Plantning ligner noget Amagernes, hvorom Hvitfeldt taler i sin Krønike om Danmarks Rige, og i et Manuskript finder man endnu de hollandske Bønders Navne som Underskrift paa en Fæstekontrakt om Bottøe 1552. Og siden da de støttede derfra efter Opsigelse, bleve nogle af deres Børn og Børnebørn besvogrede med Landet Indfødte efter mange Aars Forløb indkaldende igjen og disse nedsatte sig da paa Hasseløe, hvor Folkearten, Sproget, Dragten, Have Culturen m. v. have forplantet sig indtil nu. Paa Wegersløse Kirkegaard finder man Begravelser af denne Nations Folk med Hollandske Inskriptioner.

Schielbye og Giedderbye ere de 2 yderste Sogne mod Syden paa Falster der ligge paa en smal Odde, thi Sundet er paa den ene og Stranden ved Bottøe paa den anden side, begge Kirker ere anseelige og den sidste har endog et Spiir. Her er en Herregaard **Giedser** (Gammel Landevej 87 Skelby), og en gammel Skandse, samt en farlig Søgrund for Sejlende Gedser Riv, der paa et Par Miil har flak Vand og mange Steen som ikke kan sees, og hvor Skibe undertiden strande. Ved Søkanten findes af og til Rav opskyllet med Tanget. Her ved **Gedser** skal fordum have været et Færgeløb til Pommern, som nu af vigtige Aarsager er

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

afskaffet. Bottøe er 2 Miil lang og $\frac{1}{4}$ bred, har den store Østersøe paa den ene Side, og hænger fast med Idestrup Sogn ved en liden Jordstrimmel, og endskjønt denne Egn er ikke just frugtbar eller behagelig imod andre Falsterske Steder, saa lider jeg den dog bedre end de fleste Strækninger i Lolland, hvorfor? De guflibus non est difputandum.

Kort Falster 1824

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

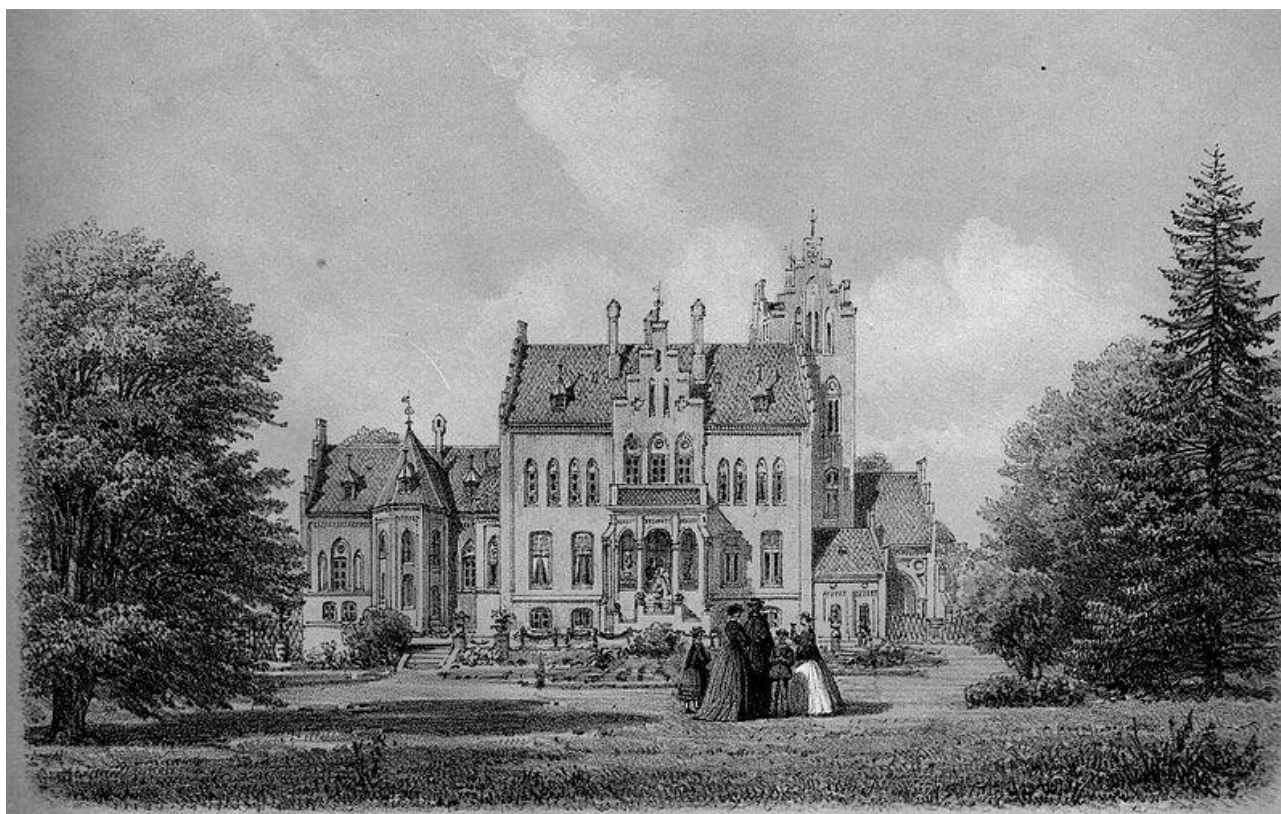
Falster har de fleste Stæder godt velsmagende Vand, sund reen Luft, og Landet hæver sig højere og er meer udsat for rensende Vinde end dets Naboe Øe. Man har før havt den Fordom at Rug og Ærter ikke saavel ville lykkes her, men disses Afgrøde kommer for en stor Del an paa Jordens passende Dyrkning, og hvor jeg paa min Gjennemrejse har seet begge Dele, kan jeg dog ikke sige at Sælland eller Lolland har stort Fortrin frem for Falster paa Rug og Ærtesæd. Manna voxer her ogsaa noget af, dog ej som i fordums Dage. Indvaanerne vil leve godt og overflødig, ligesom Lollikerne, thi alle besvæerte Tjenestetyendet mere end Nødtørft, fordi man hører Klage over Folkemangel, der ofte standser Arbejdet.

Idestrup er for nogle Aar siden udskiftet, hvor mange Tønder Land en Bonde har paa sit Hartkorn, kan man ikke bestemt opgive, da Egnens Hartkorn er forskelligt i enhver Bye, men saameget er man overbeviist om, at en Bonde ikke mere end 4 a 5 Tønder Land paa en Tønde Hartkorn. Bøndergaardene ere i Almindelighed godt byggede og i skikkelig god Stand, især blive de Gaarde som ved uskiftningen udfløttes paa deres Lodder, net og smukt opbyggede, alle Vaaningshusene af Egetømmer sadte i Fodstykke og af brændte Muursteen opmurede. Af Mangel paa Græsning kan en Bonde ikke græsse mere end 4 a 5 Køer, 10 a 12 Heste overalt her i Egnen. I denne Egn er her overalt blottet for Skove og Tørvemoser, saa at her i Almindelighed kjøbes Ildebrand og Gjærdsel, til Præstekaldet ligger en liden og saare ubetydelig Skovpart. Af Fiskerie haves intet. Den vigtigste Sæd her i Egnen er Hvede, Rug, Byg, Ærter af Havre saaes ikkun lidet og Klever Avlen begynder nu ved Udskiftningen at faae mere og mere Fremgang. I denne Egn ere Steengjærderne hidtil saare ubetydelige, Indfredningen er i Almindelighed Jordgrøfter med paasadte Riisgjærder, dog seer man nu ved Udskiftningen Plantninger til levende Hegn af piil og Hessel, ligesom og de udskiftede Marker hyppigere renses fra de store Steen, som vil blive brugte til Steengjærder. Udi Idestrup Sogn er alene 3 Selvejere, i øvrigt Hoverigjørende Bønder, de Førstes Tilstand er god, de Sidstes som Bønder i Almindelighed. Tjenestefolk ere vanskelige at faae i Egnen, Lønnen for en Karl 16 a 20 Rd. For en Dreng 8 a 10 Rd., for en Pige 6 a 8 Rd. Daglejen er i Almindelighed med Kosten 12 pz. Og uden Kosten 24 pz. Høstens Tid undtaget, da Huusmændene ikke vil gaae for Dagløn, men Bonden maae nødsages, efter en vist nok gammel Skik og Brug, at gjøre fast Accordt meest om Korn, med saamange Høstfolk han behøver, hvorved Huusmændenes Fortjeneste paa denne Aars Tid stiger anseeligt og hvorved den fattige Bonde meget trykkes af den meer Formuende, da han maae følge dennes ofte gjorte højere Bud til Huusmanden, og ikke sjælden give over Evne og Villighed, for ej at see sit Korn ødelagt paa Marken, naar han ej kan faae indhøstet tilligemed de Andre. I Havedyrkning have de fALTERSKE Bønder aldrig viist sig nidkjære, ligesom og Kartoffel Avlen hidtil har været dem saare ligegyldig. Naar ej Misvæxt indtræffer, avler en Bonde i Almindelighed det for ham nødvendige ad Humle, Hør og Hamp. Formedelst den bekjendte Mangel paa Græsning, som i Almindelighed herefter i Falster, er Tillægget af Heste og Faar saare lidet, Sviin er Bøndernes vigtigste Tillæg, af hvilke endeel sælges ud af Landet, men fra Herregaardene sælges tillige Heste, Stude og Lam. Da Faare Avlen her i Egnen er meget ubetydelig, saa fordyber og slige Natur Produkters Mangel den sande Virksomhed og Huusflid med hjemmegjort Tøj, uden for saavidt Bonden behøver til Brug for sig og Familie og Tjenestefolk, hvilke sidste i Almindelighed faae som Tillæg i deres Løn Lærred og Vadmel. Præste og Qvæg Tiende i Idestrup Sogn, blev formedelst Tiendeydernes gjorte uantagelige Anbud i Bacancen ikke approberet af Hs. Majestæt, og hæves altsaa for nærværende Tid in Natura, dog er Præsten meget villig at overlade Sognets Beboere deres Tiende, naar de for samme ville gjøre rimeligt og antageligt Bud, Konge Tiende som tilhører Ourupgaards Ejer, hæves ogsaa in Natura, men Kirke Tiende, som tilhører Hospitalet i Nyekjøbing, er for nogle visse Aar accorderet Tiendeyderne for aarlig Afgift i Korn.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Ourupgaards Hovedgaard ligger under Idestrup Sogn til hvilken dens underliggende Bønder efter approberet Forening gjøre Hoverie in Natura, der er ved Landets Salg en nye oprettet Hovedgaard, hvorved er anlagt en stor og meget smuk Have i Enden af en liden Skov, som er combineret med Haven, hvori ere udhugne Alleer og Irgange, ligesom samme ogsaa ere anbragte i en anden liden Skov paa den modsatte Side af Gaarden. I en af Gaardens Marker findes Jordbunden at være Kalksteen, hvoraf kan brændes god Muurkalk, efter Forsøg dermed i den indrettede Ovn, ligesaa er det et, ikke lidet Teglværk, som leverer gode Produkter.

Orupgaard 1865

Præstegaardene i Falster ere for det meste alle godt byggede, Jorderne udskiftede og Markerne ere i god Drift, saa at man skuer Virksomhed og Flid, fornemmelig siden Fælledskabets Ophævelse.

Paa disse Egne er der ingen synderlig Situation, som kan kaldes kjøn, paa en Banke i Tierebye Mark kan man see mange Stæder og Egne langt borte.

Paa Vejen fra Idestrup til **Stubbekjøbing** har man Systofte Kirke paa venstre Haand og endeel Skov i nogen Fravidde, man kommer tær forbi **Onslew (Ønslev)**, Horebye, Falkersløv og Maglebrænde Kirker, hvor man paa venstre Haand seer **Schiørringe Herregaard (Vennerslund?)**, Lillebrænde og Torkildstrup Kirker, paa højre har man **Corxlize** Herregaard, hvor der er megen Skov, som strækker sig derfra langs med Strandkanten lige til Næss. Paa denne Vej ere mange skønne Situationer og Afvexlinger af højere og lavere Steder, Skove, Buskadse, Stranden og adskillige Byer for Øjet.

Stubbekjøbing, en Kjøbstad, ligger tæt ved Grønsund paa en skraae Helling, den har 2 næsten lige men ikke brede Gader foruden nogle Stræder. Ved Stranden ere 3 smaae Skibsbroer, da Sejladsen og Handelen er ikke just ubetydelig. Byen har nogle ret kjønne Huse, og nogle endog smukke, allerede var den bekjendt i Historien 1288. Agerbruget til Byen er anseelig, med gode frugtbare Jorder. Her er en Tobakspibe i Fabrique og endeel Pottemagere, formedelst det fortræffelige Leer, som her findes i Nærheden. Kirken er stor og har 2de Taarne, dog det ene kun lidet, og dette lader formode, tilligemed de mange ubebygte Pladser, at Folkemængden tilforn har været større, som og Historien bekræfter, da den har havt to Borgemestere og tre Raadmænd, men nu kun en Byefoged. Men i den svenske Krig blev den ødelagt, og Ildsvaade siden har ogsaa bidraget en stor Deel til den Aftagelse.

Havnen er nu tilstoppet, som forhen har været ved Næsset, men man mener at den kunde istandsættes saaledes at endog Fregatter kunde løbe ind foruden andre store Skibe. Der skal være 120 Huse, og Borgerne i alt 64, hvori blandt nogle ere Skippere, Prammænd og Søefolk, som undertiden fiske noget, dog ikke af Betydenhed.

Promenaderne omkring Byen ere ret smukke med Udsigt til Wordingborg Amt, Møen og de mange forbisejlende Skibe, man træffer noget fra Byen en Kilde med herligt Vand, og forskellige Leerarter tjenlige til Muursteen og andre deslige Arbejde.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Imedens jeg biede efter Postilionen, som skulde befordre mig til Classens Agerdyrkning Skole gik jeg og fornøjede mig ved Stranden med min Kikkert, der mødte mig en Skibsmænd, han talte til mig, jeg forstod ham ikke, han kom i Land fra et noget fra i Bugten for Anker liggende Skib, jeg spurgte siden i Byen hvo denne Søemand var, men man vidste ikke, hans Sprog var hverken tydsk, fransk eller engelsk, thi eller kunde jeg dog have fatte noget deraf, men maaskee han var af en anden Nation, hvis Tungemaal jeg var ganske ukyndig i. Da blev dette Ønske atter levende hos mig, som tilforn meer end engang var faldet mig ind: "Gid dog Pasigravhien var almindelig bekjendt" jeg forstaaer ikke noget deraf, men har kun læst derom, at Pasigrafien er et Skrift, som læses i alle Sprog paa én Gang, og Pasitalien bliver anseet som et almindeligt Sprog grundet paa det foregaaende, begge disse sammementagne udgjøre kun et, der bestaaer af 12 Bogstaver, ved hvis Anbringelse enhver udi sit Modersmaal kan udtrykke sig saaledes, at det af enhver anden Nation kan blive læst og forstaaet, den Fremgang denne nye Opfindelse har havt i adskillige europæiske Lande, giver os et tydeligt Beviis paa, at det fortjener at bringes i Udøvelse, desuden er Sproget meget fatteligt og læres hastig, da det kun indeholder 12 uforanderlige Regler, at lære et andet fremmed Sprog, maae man jo anvende er par Aar paa, og Umagen altsaa vel belønnet ved at lære dette paa kortere Tid, herom er skrevet meget udenlands, og en af vore Lærde (jeg troer i Norge) skal have bekjendtgjort en Indbydelse til at informere i denne besynderlige Videnskab. Men maaskee det Hele er ikke just af den sande Værdie, som Anmeldelserne derom vil forsikre!

Efterat jeg havde besøgt nogle Bekjenter og deriblant min Skole Ven Tolder Hansen, forlod jeg dette nydelige Sted, og saae mig nogle Gange tilbage fra Vognen, for endnu at nyde den skønne Situation. Kusken lod Hestene trave til, og dog blev der ikke Sved paa dem, Beviis nok at de som Vognmands Heste vare bevante med Touren. Man kjøre over en lang Vase forbi Krat, Skov, Moser, Banker, igjennem Landsbyen Ourup?, der har mange Gaarde, atter igjennem Kirkebyen **Aastrup** over bjergagtige Egne til **Mosebye**.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Mosebye Præstegaard er ikke prægtig i Bygning, som nogle af de Lollandske, men særdeles godt indrettet uden og inde, til enhver Tings Bestemmelse. Præsten Magister Bierring er i Litteraturen bekjendt som en god, ja nu næsten som den eneste Digter i det Latinske, hans Vers ere flydende, muntre og i et skjønt Sprog, lignende Nasonis Still. I Worms Lexicon finder man Optegnelse paa hans Skrifter, men nogle af de senere af hans latinske Digte ere af Kjendere anseete for skjønne, han har ladet sætte mange latinske Vers i Aviserne, har skrevet især sit Carmen Seculare og Oliva Pacis 1801, som ere fortræffelige.

Mosebye Præstegaard Have har Træer, Gange, Urter, Blomster o. s. v., ligesom endeel andre Steder, men den har desuden noget særegent hos sig, som tildrager sig Fremmedes Opmærksomhed, der staaer et Skilderhuus med en Soldat udenfor, alt malet og udmaneret, men naar man kommer nærmere er det en Kilde eller Brønd med et Skuur over i Form af et Soldater Skilderhuus.

Hist seer man en Fæstning i det Smaar med Volde, Grave, Kanoner, Vagt, Port o. s. v., men naar man kommer igiennem Ravelinen og Vindebroen hæves ned, seer man et Lysthuus med Bænke og en Pyramide hvis Spidse udenfra forestille Fæstningens Taarnspir. Hist er en Irrgang eller Labyrint i mange Ombøjninger, som endelig fører til en tyk Buskadse, hvor indenfor er en Røverhule med forborgne Smuthuller, Falddøre o. s. v., her ere smaae Lystbække beskyggede af nedhængende Grene, her er større Lysthuus, naar der er Selskab, men endeel Prydelser af Konst og Natur, hist er en Broe, hvorunder fremrasler en liden Bæk, som længere hen gjør en Kaskade, atter mange Perspektiver, Billeder og anbragte Udpyntninger der foraarsage strax en overraskende Fallacia optica. Saaledes forestilles f. Ex. et Vandhuus under en besynderlig Udsmykkelse, saa man ej skulde formode Hensigten af dets Tilværelse og Afbenyttelse, uden naar man læser de faa Ord paa Frontespidsen: levior abis. Længere borte er en smuk Bygning af 2 Stokværk, omtrent 7 - 8 Alen i Fiirkant, hvor der er Lysthuus, Bogsamling, Forraad af Kikkerter og mathematiske Indstrumenter samt Natur Sjældenheder, neden under er Kjælder for Havefrugter og Redskaber.

Hist staaer et Fruentimmerbillede 4re Gange større end almindeligt, endeel Karikaturbilleder o. s. v. Tæt ved Huset staaer nedgravet en svær Bjælke, og oven derpaa staaer en levende Abekat, som med ilende Spring farer ned og op af Bjelken naar man giver ham Æbler, Nøder, Nøder o. s. v. Ja jeg kan ikke nedskrive alle de andre Ting, som jeg saae i Haven, og neppe kunde jeg huske det ene for det andet, skjøndt jeg indførte det i min Journal samme Aften - men nok - der ere mange Seeværdigheder.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

Afgrøden paa Marken stod i ønskelig Vext, Alting røbede en tilbørlig Agerdyknings Flid, man kommer til en lang Ellebuskadse, siden en liden Skov med Ege og Bøge, hvor Præstens Lod endelig slipper, der er et kjønt Lysthuus indrettet med alle Beqvemmeligheder og over Døren staar: Refpice finem.

Jeg fordrev saaledes et par Dage hos den ærværdige gamle Præst og indhøstede af hans Samtaler mange Kundskaber og Erfaringer, vi talte om forskellige Emner, og man kunde ej blive kjed af at omgaaes ham, udenfor Gaarden er en smuk Bolig, men om det var Enkesæde eller Ejendom erindre jeg ikke. Han ledsagede mig selv hen til Seminariun og viste mig Alting, da Proffessoren ikke var hjemme.

Seminarium er en prægtig stor, noget aflang Hovedbygning af 2 Stokværk anlagt paa en Banke, hvoromkring ere endeel af Fædrenes Gravhøje, hvorfra haves en saare vid Udsigt til mange Egne i Sælland, Møen og Falster. En Skov Cirkel bag ved omgiver Gaarden og de nyelig anlagte Haver, derimellem ligge de Marker, som ere bestemte til Dyrkning for at lære Eleverne, længere borte igjennem Lavheder af Skoven seer man Østersøen og Carlsfeldt paa den anden Side. Lige for Hovedbygningen er der anlagt en stor Sneglebanke og længere nede Lade, Stald og andre Udhuse alt i den bedste Smag. Professorernes Værelser vare prægtige, Bogsamlingen, Malerierne, Møbler, Kakkellovne og Alt tildrog min hele Beundring, og især da der ingen Elever fandtes ved alle disse skjønne og meget kostbare hensigtsmæssige Indretninger. Ved Læse Salen ovenpaa vare Kamre og Sænge for Eleverne og ved Siden en stor Samling af Agerdyknings Redskaber, tildeels i Modeller.

Riegels har skreven en Hoben om dette Seminarium, som ej just synes at anbefale samme, men de som har læst dette ville og tillige behageligst læse Professor Hr. Olufsens skjønne Afhandling om denne Stiftelse i Hans Annaler 3die Bind, hvori han fuldstændig viser Aarsagen til Seminariets mindre heldige Fremgang, og frembringer den nye Directionen forfattede Plan til den Ædle Stifters, General Classens, Ønskers Fuldbringelse, jeg ønsker at Enhver der har mindste Fordom imod Tingene i det Hele, vil læse disse hans Blade, der røbe Sandhed, Kundskab og en skjøn Stiil, uden at være enten for kort eller for overflødig.

"Paa Falster ere endnu kunde 4re Godser udskiftede, nemlig Westenborgs og Svededals Gods, Kongen tilhørende, samt Corselize og Carlsfelts Godser, det Claaenske Fideri Commis tilhørende. Dog er alle Præste Avlingerne udskiftede, undtagen Sønder Kirkebye og Falqverster, til det første var Provst Stub, som nu er død, og til det sidste er residerende Kapellan Koch.

Schørringe Gods, som Secretair Stampe er Ejer af, er i denne Tid under Udskiftning, og ligeledes Colbjørnsens Gods Vennerslund. Her omkring paa Corselize og Carlsfelts Godser har Bønderne inddelt deres Lodder i 5 a 6 Marker, dog har de fleste gemeenlig kun 5. De drive deres Jorder saaledes: Nogle bruge 3 Aars Hvile og 3 Aars Drift, Andre 4 Aars Drift og 2 Aars Hvile med Klever.

Klever er den eneste Foder Urt, som faaes af Bønderne. Staldfoering bruges ikke. Her omkring i Egnen faaes meget mere Hvede end Rug, den engelske Hvede bruges ikke. Ærter faaes her mange, dog hyppigere hvide end graae.. de saaes i Almindelighed efter 1ste Halm. Vikker lægges ikke saa megen Vind paa. Kreaturerne gaae for det meste løse, undtagen nogle faa Heste, som dog ikke har Klavgrimer paa, men tøjres ved Benet. Hestene fores om Vinteren ikke alt for godt hos Bonden, deres Foering er skaaren Foder med lidet Havre og Vikke iblandt, om Natten gives dem lidet Høe eller Ærtehalm i Hækken. Qvæget fores for det meste med Halm og Avner, dog gives dem ogsaa et Maal Høe imellem. Faarene faae Ærtehalm og lidet Høe. Fiskerie

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

gives der i dette Sogn, som ikke er saa ubetydeligt, om Foraaret fanges der Torsk, Flynder o. s. v. og om Efteraaret, naar det vil lykkes, en stor Mængde Sild.

Skov er der stor Mængde i denne Egn, dog er Gavntømmer og Brænde meget kostbar, en Favn kommer paa 4 a 5 Rd. og Derover. Tjenestefolk ere temmelig vanskelige at faae, de ere og slemme at fornøje, dog ikke saa vanskelige som i Sælland. Faa Bønder ere fattige, den største Deel er velhavende, og mange blandt dem har Forraade paa Penge. Her paa Landet har ingen Proprietair eftergivet Hoveriet eller bestemt det ved taalelig Afgift, men enhver Bonde maae gjøre sit bestemte Hoverie. Dog veed man at Secretair Stampe paa Schørringe har i dette dyre Aar, for hver Gangdag Huusmændene paa Godset har gjort til Gaarden, i deres Skatter eftergivet den 8 pz. og de mere Trængende 1 Mark. Ingen Tiende Foreening har endnu havt Sted imellem nogen Præst og Bønderne efter den kongelige Indbydelse. De fleste Bønder i denne Egn beflitte sig noget paa Haand Arbejde, de gjøre selv alle deres Avlings Redskaber, ja endeel kan og gjøre Snedker og Tømmer Arbejde. Paa Falster ere 3 Tegl Ovne, de brænde ikke andet end røde Steen, Prisen er 8 Mark for hundrede.

Seminarium er en smuk og vel indrettet Bygning, bestående af 3 Etager, i den øverste er Læse Sahlen og 5 smaae Værelser, hvor Seminaristerne 2 og 2 skal ligge sammen, i den Mellemste, hvori er endeel skønne Værelser, boer Professoren, i den nederste er Kjøkken, Spisekammer og endeel andre smaae Kamre. Til Seminarium er ogsaa en velindrettet Avlsgaard bestaaende af 3 Længder, den 1ste til Loe og Ladehuus, og de 2 andre til Vognremisse, Bræندهuus, Qvæg og Hestestald. Foruden er der og 2 smaae Huse, det ene beboer Gartneren, og det andet Ladefogden, og er i den Sidstes indrettet et Brygges og Bageovn. En smuk Have bliver der og anlagt, som for der meste er botanik. Dets Jorder bestaaer omtrent af 40 Tønder Land god Agerjord, foruden henimod 300 Tdr. Land Skov"

(Efter min Begjæring har Hr. Magister Bjerring tilsendt mig ovenstaaende om Mosebye og dens Omegn.)

Det er evig Hæder, siger Olufsen, for vort Fædreland, i dets Skjød at have frembragt en Mand, der ved at indsee Nødvendigheden af Theoriens og Udøvelsens Foreening først havde Hensyn paa den Stand, for hvilken Agerdyrkningen er den eneste Næringsvej. Classens Navn skal blomstre i de Lyksaligheder hans velgørende Agerdyrknings Stiftelse vil kunne udbrede, og lykkelige Menneskers Velsignelse skulle blive de Mindesmærker, der overantvorde hans Erindring til Eftertidens Ærbødighed. Agerdyrkningen har længe sukket under den Nødvendighed ganske at kaste sig i Erfaringens Arme, og ene at holde sig til dens Regler, som blev bestyrket ved nogle Theoretikers uoverlagte og mislykkede Anviisninger, men Classen har gjort sit til at Lyset kan udbrede sig for dem som ynde det.

Det Calssenske Fidei Commis's mange Stiftelser ere saare velgørende for mangfoldige Mennesker.

1. Legatet til Frideriks Hospital underholder aarlig over 200 Patienter.
2. Til Ustyr for Bønderpiger, som gifte sig og til Drengene, naar de ind og udskrives i et Haandværkslaug, 100 Rd.
3. Til Fødsels og Pleje Stiftelsen aarlig 1000 Rd.
4. Til Underviisning for fattige Soldaterbørn aarlig 2000 Rd. til flere Regimenter baade i Norge og i Danmark.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

5. Til Garnisons Menighedens Arbejds Anstalt i København aarlig 500 Rd.

6. Til Friderichsværks Mestere, Arbejder, fattige Enker, Børn o. s. v., aarlig 1200 Rd.

7. Til Friderichsværks Skoler og Skoleholdere aarlig 500 Rd.

8. Til det kongelige Videnskabs Selskab aarlig 200 Rd., 9/10. Til det Classenske Agerdyrknings Seminarii Bestyrelse og Udgivter, saavel som til Bibliotheqviet i København ere aarlige legerede betydelig Summer.

Og efter Directionens seneste Indberetning til Kongen for 1803, kan der nu af alle Classens Efterladenskaber og Godser, disponeres over 30.000 Rd. Aarligen, som ere Renterne af Capital henved 800.000 Rd. De blotte Jordegodser ere nu disse Penge værd, men kun forhen vurderet for 300.000. Skovene ere taxerede til meer end 70.000 Favne Brænde, altsaa beregne men slev Værdien nu efter nuværende Brænde Priis. Commissionen har laant Pleje Anstalten for nyefødte Børn 25000 Rd. til 2 Procent paa et Gaardskjøb.

Det er derfor ikke Smiger, naar man paastaaer at Classens Navn og Minde bør være udødelig hos Efterslægten, og man har al grundet Forvisning om at hans Testamente og Vilje nøje efterfølges i Alt saavidt mueligt.

Jeg fortsatte Reisen til Grønsund Færgehuus for at drage over til Møen, et synes som Naturen her opkastet en Vold med Stranden, som maaskee Kongen siden har forhøjet med Hensyn til at bruge samme som Værn eller Forskansning i Krigstider, en kun Rudera øjnes nu af hvad det har været fordum. Her boer, 2de Lodser, da Farvandet i Grønsund er umuelig at passere for fremmede Skippere, især er der en skjult Grund Tolken, hvor Lodsens selv maae have sin hele Erfaring for at styre skibet forbi samme. Lodsens satte mig over til Grønsund Færgegård som ligger 3/4 Miil fra Falster, det regnede stærkt og blæste noget, saa det var saare besværligt at gaae den lange Vej fra Skibsbroen op til Færgegaarden i de vaade Klæder, her fik jeg da endelig efter et par Timers Forventelse, Vogn til Damsholte.

L. M. Wedels Indenlandske Reise 1799 - 1801 udgivet 1806

9 . del fra Sønderborg til Falster

